

Tanulmány

Bódog Alexa

A kommunikáció és az intencionalitás kapcsolata a pragmatikában*

"Az evolúció működése olyannyira ellentétes a világgal kapcsolatos hétköznapi feltételezéseinkkel, hogy megértése minden alkalommal megrázó."

Douglas Adams: *A kétség lazaca: egy utolsó stoppolás a Galaxisban*

"[...] az egyik személy információt akar átadni, a másik pedig átvenni. Arra támaszkodva, amit mindketten megtanultak, a beszélő magabiztosan kiejt szavakat, a hallgató pedig magabiztosan értelmezi azokat, s kölcsönösen arra hagyatkoznak, hogy helyesen használják, illetve helyesen értik meg ezeket a szavakat. Valódi kommunikáció akkor és csak akkor zajlik, ha igazolt ez a tekintélyre és bizalomra vonatkozó kettős feltevés."

Polányi Mihály: *Személyes tudás I.*

Abstract

The relationship between intentionality and communication in the pragmatics

The main hypothesis of the article is that there has been an attitude change in the field of pragmatics: the philosophical notion of intentionality has penetrated in a cognitive approach. The first aim is to argue for this attitude change via analyzing classical pragmatist writings (works of J. R. Searle and H. P. Grice) and the relevance-theoretical approach of D. Sperber and D. Wilson.

The second aim is to argue for the legitimacy of the attitude change by presenting a new direction of research within the field of cognitive pragmatics. The author summarizes Dan Sperber's metarepresentations-first hypothesis about the evolution of ostensive-inferential communication, identifies its implicit presuppositions and analyzes its implications for evolutionary psychology and other related disciplines. The conclusions are the following: (1) the philosophical notion of intentionality play an important role in cognitive pragmatics as well (i.e. it uses the Gricean concept of non-natural meaning, and the Searleian distinction of first- and second-order intentionality), (2) the attitude change has enriched the notion of intentionality, (3) this enrichment makes new research directions possible in the field of pragmatics.

* A tanulmány az OTKA NI 68436 sz. pályázatának támogatásával készült. Köszönettel tartozom Németh T. Enikőnek és Pléh Csabának a kéziratához kapcsolódó értékes megjegyzéseikért és kritikájukért.

1 Bevezetés

Az intencionalitás fogalma a legáltalánosabb filozófiai értelemben irányultságot jelent egy ágens és egy meghatározható (másik) dolog között (lásd például Crane 1998, Jacob 2003, Proust 1996). Tekintsünk rögtön néhány példát!

- (1) Rettegek a pókoktól.
- (2) Attól tartok, hogy jövőre is szélsőséges lesz az időjárás.

Láthatjuk, hogy a félelem tárgya lehet valamilyen konkrét dolog (mint az első példában), de lehet akár olyannyira elvont fogalom is, mint a szegénység vagy a globális fölmelegedés (ezeknek is lehetnek persze konkrét megnyilvánulásai). Az a félelem, mely nem irányul körülhatárolható dologra, vagyis csupán szorongás, nem rendelkezik intencionális jelleggel.¹ Ugyanígy a vélekedéseknek is van tárgya:

- (3) Gondolom, nem fogunk többé nyaralni menni.

Hétköznapi hiteink (vagy hiedelmeink) is intencionálisak, hiszen mindig valamiről szólnak:

- (4) Azt hittem, haza akarsz menni.

Valamint vágyakozni is valami vagy valaki után szoktunk:

- (5) Úgy szeretnék már otthon lenni!

Az intencionalitás a fenti esetekben különböző mentális állapotokhoz kapcsolva jelenik meg, és ennél fogva kutatása központi szerephez jut a kognitív tudományokban, az elmefilozófiában, a nyelvfilozófiában, valamint a pragmatikában is.

Tanulmányomban az intencionalitás pragmatikai szerepét vizsgálom. Elsődleges célom rámutatni arra az attitűdváltásra, mely során az intencionalitás fogalmának klasszikus filozófiai értelmezéséhez kognitív pszichológiai látásmód társult. Másodlagos célom e folyamat legitimitásának bizonyítékaként rekonstruálni a kommunikáció és az intencionalitás kapcsolatának egy lehetséges evolúciós eredetét, ami a kognitív pragmatika egy újabb kutatási irányát jeleníti.

A céloknak megfelelően tanulmányom két részre tagolódik. Az első nagyobb részben meghatározom a később használni kívánt fogalmakat: az intencionalitást és a kommunikációt (2. és 3. fejezet). Ennek során bemutatom az intencionalitás fogalmának változásait a klasszikus pragmatikában (főként Austin, Searle és Grice munkái alapján), valamint a relevanciaelméletben. Az intencionalitás pragmatikai megközelítéseit elemezve rámutatok arra is, hogy a fogalom searle-i, valamint grice-i filozófiai meghatározása hogyan ölt kognitív pszichológiai jellegű relevanciaelméletben, majd meghatározom a kommunikációt mint intencionális, osztenzív viselkedési formát.

Dolgozatom második fő részében relevanciaelméleti megfontolások alapján kísérletet teszek az intencionalitás és a kommunikáció közötti evolúciós kapcsolatok egy lehetséges rekonstruálására. Érvelésem gerincét Dan Sperber metareprezentációk-először hipotézise alkot-

¹ Bizonyos fölfogások szerint azonban minden mentális állapot intencionális (ezt vallotta például maga Brentano is *Psychology from an empirical standpoint* c. munkájában).

ja, mely szerint az intencionális állapotok tulajdonításának képessége előfeltétele a verbális kommunikáció kialakulásának (4. fejezet). Dolgozatom evolúciós levezetését két olyan modell vázlatos bemutatásával fejezem be, melyek szintén alátámasztják az intencionalitástulajdonítás evolúciós elsőbbségét a verbális kommunikációval szemben (5. fejezet): a machiaveliánus intelligencia hipotézisét, valamint Michael Tomasello kettős öröklés elméletét. Dolgozatom zárásaként összegzem főbb megállapításaimat, valamint jóslatot teszek a pragmatikai képességek evolúciós elképzeléseinek jövőbeli kutatási irányjaival kapcsolatban (6. fejezet).

2 Az intencionalitás fogalmi változásai a pragmatikában

2.1 Az intencionalitás fogalma a klasszikus pragmatikában

Az intencionalitás fogalmát a klasszikus pragmatikában vizsgálva három elképzelést érdemes kiemelni. A beszédaktus-elmélet tárgyalása nélkülözhetetlen, mivel Austin a szándékosság jelenségének elemzésével megteremti az intencionalitás és a kommunikáció kapcsolatainak kutatását. A beszédaktus-elmélet folytatójaként és kiteljesítőjeként Searle sok helyen még nyíltabbá teszi Austin gondolatait, valamint ő az első, aki az elmefilozófiai szinten értelmezett intencionalitást a beszédaktusokra vetíti. Ezen kívül Paul Grice következtetési pragmatikájáról is kell számot adni, mivel ő fektette le a személyközi kommunikáció intencionális tevékenységként való értelmezésének alapjait, és hatása a mai napig érezhető nemcsak a pragmatikában, hanem több kognitív és kulturális pszichológiai irányzatban is.

2.1.1 Austin és a beszédaktus-elmélet

Az intencionalitás jelenségének elemzése a pragmatikában már John Austin munkáiban is jelen van (Németh T. 2007a). Ő ismeri föl, hogy a performatív megnyilatkozások sikerületlenségének okai között találunk olyanokat, melyek abból származnak, hogy a megnyilatkozást végrehajtó személy nem rendelkezik bizonyos gondolatokkal, illetve szándékokkal (Austin 1973/1990: 40).² Tekintsünk néhány Austintól származó példát:

"Példák az elvárt érzések hiányára:

»Gratulálok!« – ha olyankor mondom, amikor egyáltalán nem örvendezem, sőt akár bosszankodhatom is.

»Részvétem!« – ha olyankor mondom, amikor a világon semmi együttérzés nincs bennem." (Austin 1990: 59)

"Példák az elvárt gondolatok hiányára:

»Azt tanácsolom neked!« – ha olyankor mondom, amikor egyáltalán nem gondolom úgy, hogy ez volna a leghasznosabb teendő.

»Nem találtam bűnösnek – felmentem!« – ha olyankor mondom, amikor meg vagyok győződve a bűnösségéről." (Austin 1990: 59)

² A továbbiakban az 1990-ben megjelent magyar fordítás oldalszámaira hivatkozom.

"Példák az elvárt szándékok hiányára:

»Ígérem!« – ha olyankor mondom, amikor nincs szándékomban elvégezni azt, amit megígérek.

»Fogadjunk!« – ha olyankor mondom, amikor nincs szándékomban fizetni.

»Hadat üzenek!« – ha olyankor mondom, amikor nincs szándékomban harcolni." (Austin 1990: 59)

Austin beszédaktus-elmélete szerint a fönti érzések, gondolatok és szándékok, tehát a sikeres beszédaktust eredményező intenciók hiánya őszintétlen beszédaktusok létrehozásához vezet. A nem őszinte beszédaktusok Austin fölfogásában a legnyilvánvalóbban bizonyos gondolatok hiánya esetén következnek be. Ha például valakinek azt javaslom, hogy hordjon miniszoknyát, miközben hiányzik az a gondolatom, hogy ez neki előnyére válhat, akkor a tanácsadás aktusa létrejön, ám sikerületlen lesz. Austin azonban nem csak a különböző érzések, gondolatok és szándékok hiányáról beszél a sikerületlen beszédaktusok kapcsán, hanem arról is, hogy a beszélő milyen szándékokkal rendelkezik a különböző célú illokúciós aktusok megvalósítása esetén (Németh T. 2007a). Austin megmutatja, hogy eltérő szándékai vannak a beszélőnek, ha például tanácsol valamit, vagy éppen tiltakozik valami ellen, mindemellett a hallgató sok esetben bizonytalan maradhat azt illetően, hogy mi is volt a beszélő szándéka és célja a megnyilatkozás megtételével (Austin 1990: 111). Ez a bizonytalanság azonban megszüntethető, ha a hallgató figyelembe veszi a megnyilatkozás kontextusát.

A szándékok tekintetében Austin rámutat a konvencionális és a hétköznapi kommunikatív beszédaktusok közötti különbségekre is: az intézményesített beszédaktusok esetében (ilyenek például az intézményesített ítélkező aktusok, mint a bírói ítéletek) a legtöbb esetben teljesen nyilvánvaló a végrehajtó személy szándéka, mivel ez a szándék egyenlő azzal, hogy az illető az adott intézményesített beszédaktust akarta megvalósítani (Austin 1990: 147, Németh T. 2007a).

Összegezve elmondható, hogy Austin beszédaktus-elméletében az intencionalitás a beszédaktusok sikerességi feltételeinek és az illokúciós aktusok céljainak és fajtáinak meghatározásában kerül elő. A gondolatok, szándékok, érzések és vágyak azok a mentális állapotok, intenciók, melyek híján a különböző beszédaktusok sikerületlenek lesznek, valamint ezen mentális állapotok segítségével különböztethetők meg az egyes illokúciós aktusok típusai is.

2.1.2 Searle és a beszédaktus-elmélet

Searle intencionalitásértelmezésében abból a klasszikus felfogásból indul ki, mely a mentális tényeknek, szándékoknak, irányított érzelmeknek, vágyaknak intencionális jelleget tulajdonít (Searle 1983). Ezeket a mentális szinten megvalósuló intenciókat elsődleges intencióknak nevezi. Ha az ágens elsődleges intencióit valamilyen fizikai aktus formájában fejezi ki, akkor maguk az aktusok is intencionális jelleget öltenek. Ez a fajta intencionalitás származtatott. Ha ezt a felosztást alkalmazzuk a beszédaktusokra, akkor a beszédaktusok sikerességi feltételeiben az adott beszédaktus számára előírt mentális állapotok elsődleges intencionalitással rendelkeznek, az illokúciós aktusok pedig származtatott intenciókként kezelendők (Searle 1983: 5–13). Tekintsük az (6)-os példát!

(6) Péter Marinak:

– *Ígérem, hogy egy nap feleségül veszek!*

Az 1. táblázat a fenti példa sikerességi feltételeit és a hozzájuk kapcsolódó intenciókat tartalmazza (Searle 1969 és 1983 alapján):

sikerességi feltételek	a beszédaktusban	kapcsolható intenciók
<i>propozicionális tartalomra vonatkozó feltétel</i>	Péter kifejez egy propozíciót: ő maga a jövőben feleségül fogja venni Marit.	(1) Péter hisz abban, hogy képes feleségül venni Marit. (2) Péternek szándékában áll feleségül venni Marit. ³
<i>előkészületi feltétel</i>	Péter és Mari meg van győződve arról, hogy a feleségül vétel Mari előnyére válik majd, és mindemellett mindkettejük számára világos, hogy normális körülmények között nem történne meg a házasság.	(1) Péter és Mari hisz abban, hogy normális körülmények között nem házasodnának össze. ⁴ (2) Péter hisz abban, hogy a feleségül vétel Mari előnyére válik majd.
<i>őszinteségi feltétel</i>	(1) Péternek szándékában áll nyilvánvalóvá tenni Mari számára azt, hogy elkötelezi magát a feleségül vétel mellett. (2) Péternek az is szándékában áll, a feleségül vétel nyilvánvalóvá tételét azzal érje el, hogy felismerteti szándékait. (3) Péternek az is szándékában áll, hogy Mari Péter mindezen szándékait Péter megnyilatkozása alapján fogadja el.	
<i>lényegi feltétel</i>	Péternek szándékában áll az, hogy elkötelezze magát a feleségül vétel aktusa mellett.	

1. táblázat

Az ígéret aktusának sikerességi feltételei és az ehhez kapcsolódó intenciók

Összességében a megnyilatkozás propozicionális tartalmával, példában Péter ígéretének tartalmával, elsődleges intenciókat, intencionális állapotokat fejezünk ki. Ezek között az intenciók között szerepelnek hitek (arra vonatkozóan, hogy Péter képes lesz feleségül venni Marit vagy hogy a feleségül vétel előnyös Mari számára) és szándékok is (például az őszinteségi feltételekhez kapcsolódó szándékok az 1. táblázatban). Más típusú illokúciós aktusok esetén előfordulhatnak még vágyak is. A beszédaktusok intencionalitásának elemzésekor azonban nem csak a sikerességi feltételekhez köthető elsődleges intenciókat tudjuk meg-

³ Ha Péter nem hisz abban a képességében, hogy feleségül veheti Marit, akkor ígérete sikertelen lesz. Azonban ha a hite megvan, de egyáltalán nem áll szándékában konkrétumokra fordítani ígéretét, akkor Péter ígérete hazugság. A sikertelenség és a hazugság közötti különbség a feleségül vétel szándékából adódik. Ha Péter el akarja venni Marit feleségül, de nem hisz saját képességeiben, például abban, hogy képes lesz meggyőzni Mari szüleit Mari iránt érzett szerelméről, attól ígérete őszinte marad, sőt, alkalmi módon egy szituációban kifejezhet például indirekt kérést is: hogy Mari segíthetne meggyőzni szüleit Péter szerelméről. Péternek ezen kívül rendelkeznie kell azzal a hittel is, hogy Mari szívesen hozzámegy feleségül. (Ha Péter nem hisz Mari szerelmében, akkor a beszédaktus értelmezhető akár burkolt fenyegetésként is.)

⁴ Normális körülmények alatt Searle a külső világnak azokat a tényeit/eseményeit érti, melyek szükségszerű oksági láncolatba rendeződnek. Ez azt jelenti, hogy az ígéretnek valamilyen nem szükségszerűen bekövetkező célra kell irányulnia (Searle 1969: 59–60). Ebből az következik, hogy egy ígéret valójában nem akkor lesz sikeres, ha az ígéretben foglaltak "kívül esnek" a fizikai világ oksági láncolatán, hanem akkor, ha a résztvevő felek elfogadják az ígéretben foglalt cselekvést nem szükségszerűen bekövetkezőnek. Ha az (1)-ben szereplő felek közül Péter megrögzött determinista világgéppel rendelkezik, és úgy gondolja, hogy szükségszerű, hogy Mari az ő felesége legyen, és el sem képzelhető számára más jövő, mert a dolgok előre meghatározottan működnek, akkor Péter ígérete sikertelen lesz, hiszen olyan aktust ígért, mely mindenképpen bekövetkezik a jövőben. A szóban forgó ígéret természetesen akkor is sikertelen marad, ha Mari véli szükségszerűen bekövetkező eseménynek a feleségül vételt.

vizsgálni. Searle további három kapcsolódási pontot is megnevez az intencionalitás és a beszédaktusok között.

Először is a beszédaktusokban gyakran megkülönböztethető a propozicionális tartalom és az illokúciós erő. Searle amellet érvel, hogy ez a megkülönböztetés alkalmazható az intencionalis állapotok leírására is (Searle 1983: 9). Vegyünk példaként egy kérést!

- (7) Mari Péterhez:
 – *Légy szíves, vigyél el ma moziba!*

A példában a kérés (*Légy szíves, ...*) mint illokúciós erő jelenik meg, és a moziba vitel propozicionális tartalmára utal. Az intencionalis állapotok szintjén a példában szereplő kérés illokúciós ereje a vágy pszichológiai kifejeződésének módjában jelenik meg: *Szeretném, ha x ma este elvinne moziba*. Ez a vágy, mint elsődleges intenció kifejezhető nyilvános formában, beszédaktusként, tehát származtatott intencióként. (7)-ben Mari közvetlenül fejezi ki elsődleges intencióját, vágyát, hogy Péter vigye el moziba, és közvetlenül szándékozik kiváltani Péterben egy illokúciós hatást. Azonban a beszélő nem csak közvetlen formában tudja kinyilvánítani elsődleges intencióit. Nézzük a (8)-at:

- (8) Mari Péterhez vacsora közben:
 – *Ideadnád a sót?*

A (8) úgynevezett közvetett, vagy indirekt beszédaktus, mely valójában egy kérés: Mari szeretné, hogy Péter adja oda neki a sót. Vagyis a beszélő megnyilatkozásával mást közöl, mint ami a megnyilatkozás szó szerinti jelentése alapján elvárható lenne. Searle a közvetett beszédaktusok elemzésében két illokúciós értéket rendel az efféle beszédaktusokhoz: az elsődleges érték a beszélő által a megnyilatkozáshoz hozzáadott értéket, míg a másodlagos illokúciós érték a mondat által kijelölt értéket jelenti (Searle 1997). A közvetett beszédaktusok elsődleges illokúciós értéke, vagyis a beszélő által a megnyilatkozáshoz adott érték sok esetben olyan háttérinformációkon alapul, amelyeket a beszélő és a hallgató kölcsönösen megosztott egymással, valamint a hallgatónak szüksége van általános gondolkodási és következtetési képességeinek alkalmazására is (Searle 1997: 65–6). Nézzünk egy példát!

- (9) Péter Marihoz egy tanulással eltöltött nap végén:
 – *Van még itthon kávé?*

(9)-ben Marinak több forrásból származó információra kell támaszkodnia ahhoz, hogy értelmezni tudja az elhangzott kérést: például szüksége van arra az információra, hogy Péter egész nap tanult és még mindig nem végzett, pedig már kora este van (minden bizonnyal kölcsönösen megosztott információról van szó). Mari ezen felül rendelkezik azzal a tudással is, hogy Péter kávé mellett gyorsan és hatékonyan tud tanulni, valamint ki kell tudni következtetnie azt is, hogy Péter miért éppen kora este kérdezi meg, hogy van-e otthon kávé. Ahhoz, hogy a megfelelő értelmezés aktiválódjon (pl. "*Hozz nekem egy csésze kávé!*") Marinak először rá kell jönnie arra, hogy (9)-ben az elsődleges illokúciós érték nem szó szerinti, majd ezt követően rekonstruálnia kell azt.

Léteznek azonban úgynevezett konvencionálisan közvetett beszédaktusok is, melyek értelmezésekor a kölcsönösen megosztott információkra, az általános gondolkodási és következtetési képességek alkalmazására nincs szükség. Ilyen illokúciós aktusok esetén rögtön a közve-

tett jelentés aktiválódik. Searle fölfogásában a (8) példa is konvencionálisan indirekt beszédaktus. Fontos azonban azt is látni, hogy sok esetben nem különíthetők el élesen egymástól a konvencionálisan és nem konvencionálisan indirekt beszédaktusok.

Közvetett beszédaktusok használatakor az elsődleges intenciók önmagukban nem felszólító jelleggel fejeződnek ki. Ha Mari (7)-ben szereplő vágyát közvetett módon fejezné ki (például azzal a formával, hogy: "*Láttad már az új James Ivory filmet?*"), akkor Mari vissza tudná utasítani a közvetett beszédaktussal kifejezett kérést:

(10) Mari és Péter beszélgetnek, Mari kérdez:

- *Láttad már az új James Ivory filmet?*
- *Nem akarok kimozdulni ma este, meccs van a tévében.*
- *Én nem akartalak rávenni semmire, csak kérdeztem... nem mintha el akarnék menni moziba, csak érdeklődtem...*

A (10) jól érzékelteti, hogy az elsődleges intenciók közvetett kifejezése elősegíti a homlokzat-óvást, ugyanakkor magában hordozza a félreértés lehetőségét is.

Egy újabb kapcsolódási pont az intencionalitás és a beszédaktusok között a megfelelés irányának (direction of fit) elemzéséhez köthető. A beszédaktusok és az intenciók leírásának ezen a szintjén azt vizsgáljuk, hogyan egyeztethető össze a szavak (maguk a megnyilatkozások) és az intenciók érvényessége a külső világgal (Searle 1983: 171–5).⁵ Másképpen megfogalmazva azt elemezzük, hogy az egyes beszédaktusok és a velük kifejezett intenciók milyen irányultsággal rendelkeznek a fizikai világ és az elme között.

Háromféle irányultságot különböztetünk meg a beszédaktusokban. Az asszertívumok a szavak világától a fizikai világra irányulnak, a direktívumok és a kommisszívumok a fizikai világtól a szavak világára, valamint vannak olyan beszédaktusok is, melyek nem rendelkeznek megfelelési iránnyal. Vegyünk néhány konkrét példát!

(11) *Péter feleségül vett a múlt héten.*

(12) *Hozzám jössz feleségül?*

(13) *Bejelentem elhatározásomat, hogy a jövő héten feleségül megyek Péterhez!*

A (11) állítás, mely Marinak a feleségül vételre vonatkozó hitét fejezi ki. A hit ebben a felfogásban annak a vállalása, hogy a vele kifejezett proposíció fönnáll. A példában ez azt jelenti, hogy az állítás illokúciós aktusának lényegi feltétele az, hogy Mari föl vállalja, a feleségül vétel ténye bekövetkezett a beszédidőhöz viszonyított múlt héten. Tehát a hitek a világ tényállásaira irányulnak, és ha az adott tényállás nem igazolja a hitet (és ezzel együtt a hitet kifejező illokúciós aktust), akkor a hit érvénytelen, "hamis" lesz (jelen esetben, ha a házassági ceremónia nem valósult meg sikeresen). A (12) fordított irányultságot mutat a fizikai világ és az elme között. A (12)-ben szereplő közvetett kérdés Péternek azt a vágyát fejezi ki, hogy feleségül kívánja venni Marit. Ebben az esetben, miközben feltételezzük, hogy a konkrét kéréshez kapcsolható sikerességi feltételek fönnállnak, ha a feleségül vétel aktusa mégsem történik meg, akkor a világ tényállásai lesznek "sikerületlenek", és nem Péternek a feleségül vételre vonatkozó vágya. Az (13) nem tartalmaz ilyesfajta irányultságot, mivel az itt szereplő beszédaktus egy úgynevezett viselkedő aktus, melynek során Mari leszögezi a házasság jövőbeli "tényét".

⁵ Az eredeti terminológiában (talán a szójáték miatt) nem megnyilatkozások, hanem szavak szerepelnek: 'word to world', illetve 'world to word'.

Hasonló beszédaktusnak tekinthetők azok az intézményesített beszédaktusok, melyek során például az arra fölhatalmazott személyek hadat üzennek egymásnak, vagy amikor valakit megkeresztelnek, ha valaki megnyit egy kiállítást, vagy például amikor a bíróságon ítéletet hirdetnek.

A negyedik és utolsó lényeges kapcsolat az intencionális állapotok és a beszédaktusok között a beszédaktusokban kifejezett pszichológiai módokhoz köthető. A pszichológiai mód kifejezés alatt a különböző mentális állapotok kifejezésének lehetőségeit kell érteni. Például egy vágy mint mentális állapot kifejeződik a parancs, a kérés, a követelés pszichológiai módjában, és ezek a módok nyilvánulnak meg a beszédaktusokban. E szempontot figyelembe véve Searle megállapítja, hogy egy illokúciós aktus akkor és csak akkor lesz sikeres, ha a benne kifejezett pszichológiai módhoz tartozó sikerességi feltételek kielégítődnak (tehát egy parancs esetén teljesülnek a parancshoz tartozó sikerességi feltételek), illetve az illokúciós aktus és a kifejezett pszichológiai mód sikerességi feltételei megegyeznek egymással. Tekintsük a következő példákat:

- (14) *Márpedig hozzám jössz feleségül!*
- (15) *Gyere hozzám feleségül!*
- (16) *Hozzám jössz feleségül?*
- (17) *Hozzám jönne feleségül?*

A (14) parancs, míg a (15), a (16) és a (17) kérés, melyek közül a legközvetettebb az utolsó. Mind a négy példa egy vágyat fogalmaz meg: a feleségül vétel vágyát. Ez a vágy, mint elsődleges intenció kapcsolódik a sikerességi feltételekhez (például a kérés őszinteségi feltétele ki mondja, hogy a beszélőnek kívánnia kell, vagyis rendelkeznie kell azzal a vágygal, hogy a megvalósuljon a kérésben foglalt aktus).

Mind a négy beszédaktus megegyezik abban, hogy akkor és csak akkor lesz sikeres, ha a benne kifejezett pszichológiai állapot érvényessége megegyezik az őt megvalósító megnyilatkozás sikerességi feltételeinek érvényességével. Azonban a négy beszédaktus eltér egymástól abban a tekintetben, hogy a beszélő milyen pszichológiai módban közvetíti vágyát. A (14) ebből a szempontból parancs. A (15) megnyilatkozás direkt kérés, mely már nem tükröz konkrétan függőségi, vagy hatalmi viszonyt, míg a (16) és (17) példák indirekt mivoltuk miatt udvariasabbak az előzőeknél.

Összegezve a searle-i beszédaktus-elmélet intencionalitás-felfogásának alapjait a következő megállapításokat tehetjük: Searle a klasszikus filozófiai intencionalitás-felfogásra épít, amikor a mentális állapotoknak elsődleges intencionalitást tulajdonít, míg a beszédaktusokat, melyek aktusokként realizálódó elsődleges intenciók, származtatott intenciókként írja le. Searle elképzelésének kulcsmomentuma a sikerességi feltételekhez köthető elsődleges intenciók vizsgálata. A sikerességi feltételek elemzése az elsődleges intenciókon keresztül elvezetett arra a pontra, ahol a hitek, a vágyak és a szándékok nyílt kifejezése, származtatott intenciókként való megjelenése beszédaktusok formájában történik. Searle így az intencionális állapotok legszélesebb skáláját vonja be a beszédaktusok elemzésébe, mivel a sikerességi feltételek elemzésével képes arra, hogy számot adjon a beszélő személyes hiteiről, vágyairól és szándékairól.

2.1.2 Grice és a következtetési pragmatika

Paul Grice a searle-i elképzelésnél sokkal szűkebben értelmezi az intencionalitást (például Grice 1997a és 1989). A többek között az ő nevéhez fűződő következtetési pragmatika elsősorban a hallgató viselkedését vizsgálja, így a kommunikációban szerepet játszó intenciókat is erről az oldalról közelíti meg. A következőkben Grice következtetési pragmatikájának intencionalitás-elképzelését vizsgálom meg, elsősorban a nem-természetes jelentés, valamint az implikátúra fogalmi magyarázatának segítségével.

Grice felfogásában a kommunikáció intencionalitása szűk fogalmi körben mozog, megelégszik a szándékosság keresésével a kommunikációban. Így amikor Grice-szal kapcsolatban említjük az intencionalitás kommunikációban betöltött szerepét, akkor a kommunikációban résztvevő felek kommunikációs szándékairól adunk számot.

A grice-i pragmatikában a beszélő kommunikációs szándéka a nem természetes jelentés fogalmával azonosítható: "Az »A nem természetesen fejezett ki egy jelentést x útján« ekvivalens azzal, hogy »A az x megnyilatkozással valamilyen hatást szándékolt kiváltani egy hallgatóságban ezen szándék felismertetése révén« [...]" (Grice 1997a: 194) (Grice több helyen is foglalkozott a nem természetes jelentéssel. Tanulmányomnak ebben a részében az első, 1957-es definíciót mutatom be, és ehhez képest tárom föl a későbbi értelmezéseket. Erre azért van szükség, mert a szakirodalom általában Grice klasszikus 1957-es cikkére hivatkozik, valamint ezen alapul a searle-i és a strawsoni kritika is. Grice felfogásában a természetes és a nem természetes jelentés közötti különbség abból adódik, hogy ez az utóbbi mindig kommunikációs szándékkal jön létre, szemben a természetes jelentéssel. Így esetenként az ember testén megjelenő piros pöttyök természetesen utalnak himlőre, nincs okunk feltételezni ezzel kapcsolatban semmiféle kommunikációs szándékot.

A nem természetes jelentésnek ebben a megfogalmazásában Grice a kommunikációs szándékot az alábbi három alszándék együtteseként értelmezi. 1. A beszélőnek szándékoznia kell egy reakció kiváltását a hallgatóságban. 2. A beszélőnek szándékoznia kell az 1-es szándék fölismertetését a hallgatósággal. 3. A beszélőnek szándékoznia kell azt, hogy az 1-es szándéknak a hallgatóság által történő fölismerése játsszon szerepet a hallgatóság reakciójának kiváltásában (Grice 1997a:193). Ezek a szándékok nem függetlenek egymástól, egyikük sem nélkülözhető a sikeres kommunikáció létrejöttéhez.

Nézzünk egy példát a nem természetes jelentés klasszikus megfogalmazásának illusztrálására!

(18) Egy áruházi dolgozó termékmintákkal ostromolja a vásárlókat. Odalép Péterhez, aki éppen siet az áruházból kifelé:

- *Bemutathatom Önnek a legújabb termékünket?*
- *Hát, most éppen sietek!*
- *Akkor nagyon gyors és meggyőző leszek!*

A (18)-es párbeszédnek rengeteg értelmezést adhatunk. Vegyük azt az esetet, amikor Péter válasza (*Hát, most éppen sietek*) a szóban forgó termékminta bemutatásának egyértelmű elutasítását jelenti. Péter ebben az esetben azzal a szándékkal rendelkezik, hogy az eladóból kiváltson egy reakciót (azt, hogy eladó értse meg: Péter elutasítja őt). Péter ezen kívül rendelkezik azzal a szándékkal is, hogy az elutasítás megértetésére vonatkozó szándékát fölismertesse az eladóval, valamint azzal a szándékkal, hogy az eladó válaszreakcióját az alapján hozza létre, hogy felismerte Péternek az elutasítás megértetésére vonatkozó szándékát. A kérdés az, hogy elegendő-e ez a három szándék a tényleges kommunikációs szándék definiálásához.

Grice 1957-es elemzését több kritika is követte (például Strawson 1997; illetve Searle 1983 és 1998). Ezek a kritikák elsősorban az eredeti grice-i elképzelés túlzott egyszerűségére irányultak. Strawson kimutatja, hogy nem elég feltétel az eredeti három szándék teljesülése a sikeres kommunikációhoz, szükség van egy negyedik szándékre is. A beszélőnek szándékoznia kell azt is, hogy a hallgató fölismerje a beszélőnek azt a szándékát, mellyel felismertetni kívánja azt a szándékát, hogy valamilyen reakciót váltson ki a hallgatóságból (Strawson 1997: 203). Ez fontos feltétel azért is, mivel megadja a lehetőséget egy reprezentációs keret létrehozásához a kommunikációs szándékok elemzésében. Ez az 1998-as searle-i kritika kulcsmomentuma is, és ez az oka annak is, hogy a relevanciaelmélet intencionalitás-felfogása csak közvetetten támaszkodik a klasszikus 1957-es grice-i elképzelésre (látni fogjuk, miképpen fogja majd szétbontani azt).

Grice később újraértelmezi 1957-es definícióját, és két új szándékot is megnevez, melyek elengedhetetlenek a kommunikatív viselkedés sikeres értelmezéséhez (Grice 1989). A nem természetes jelentés kiterjesztett, újraértelmezett megfogalmazásában a beszélőnek tulajdonított szándékok az alábbiak: 1. A beszélőnek szándékoznia kell, hogy a hallgató egy bizonyos *r* választ produkáljon. 2. A beszélőnek szándékoznia kell, hogy a hallgató legalább részben azzal, hogy földolgozza a beszélő megnyilatkozását, ismerje föl az 1. szándékot. 3. A beszélőnek szándékoznia kell, hogy a hallgató fölismerje, hogy a beszélő szándékozza a 2. szándékot. 4. A beszélő szándékozza, hogy a hallgató által létrehozott *r* válasz legalább részben a hallgatónak azon a fölismerésén alapuljon, hogy a beszélő rendelkezik a 2. szándékkal. 5. A beszélő szándékozza, hogy a hallgatóság fölismerje, hogy a beszélő rendelkezik a 4. szándékkal.

Vegyük újból a (18) szituációt! Ha az eredeti három szándék legszigorúbb elemzését adjuk, akkor kiderül, hogy valami tényleg hiányzik az eredeti kommunikációs szándékból. Ugyanis a (18) szituációnak a következő értelmezést is adhatjuk. Péter rendelkezik az 1. szándékkal, hogy a reakciót kiváltsa az eladóban. Emellett rendelkezik azzal a szándékkal is, hogy az eladónak a reakciója legalább részben Péter megnyilatkozásának valamilyen szinten történő feldolgozásán alapuljon, valamint Péternek az is szándékában áll, hogy az eladó azt is fölismerje, hogy Péter a reakció-kiváltás szándékával nyilatkozott meg. Ez azonban tényleg nem minden esetben jelent egyértelmű valódi kommunikációs szándékot, mivel a Péter által kiváltani szándékozott reakció értelmezhető pusztán észlelet kiváltására való törekvésnént, vagyis hogy az eladó észlelje a Péter által mondottakat. Így Péter csupán reprezentálást kiváltó szándékkal rendelkezik. A negyedik és az ötödik szándék feltételezése azonban két intencionalitási szinttel megemeli a beszélőhöz rendelt reprezentálást kiváltó szándékot, és ennek az öt szándéknak az összjátékát már valóban tekinthetjük kommunikációs szándéknak a grice-i fölfogásban.⁶

A kritikákat félretéve látni kell, hogy Grice a kommunikációs szándék mint intenció fogalmával a kommunikáció folyamatának egy addig nem vizsgált aspektusát fedezte föl. A grice-i pragmatikában a súlypont nem a kódoló és a dekódoló mechanizmusok vizsgálatán van, hanem azokon az elméleti folyamatokon, melyek az ember szociális viselkedését és köztük a kommunikációt meghatározzák. A grice-i pragmatika egyik kulcsfogalma, a nem természetes jelentés, megkívánja azt is, hogy számot adjunk a hallgató interpretációjáról. A grice-i pragmatikában a hallgató feladata rekonstruálni a beszélő szándékait, és ezáltal értelmezni a megnyilatkozásokat.

⁶ A későbbiekben érdemes lehet foglalkozni a Grice által feltételezett reprezentálási szándékkal felvértezett nyelvhasználat, illetve az úgynevezett informatív nyelvhasználat (Németh T. 2006 és 2007b) közti hasonlóságokkal és különbségekkel is.

Az interpretáció folyamatának értelmezéséhez Grice kidolgozza az implikátúra fogalmát. Alapja az a fölismerés, hogy a kommunikáció során mindig több információt olvasunk ki a megnyilatkozásokból, mint amennyit azok szó szerinti olvasatban jelentenek (Grice 1997b). Grice elképzelésében ez az információtöbblet az implikátúra, amelyhez induktív következtetések segítségével jutunk el. A hallgató azzal, hogy fölismeri a beszélő szándékait, egyben értelmezi az implikátúrát is. Az interpretáció sikerességét Grice különböző elvekkel biztosítja, melyek ha nem is garantálják, de segítik a megértést. Ezek az elvek a mai kognitív pszichológiai és pragmatikai irodalomban elmeolvasó mechanizmusok néven szerepelnek (Sperber és Wilson 2002). Grice elméletében a kommunikáció egyik alappillére az együttműködési alapelv: "legyen adalékod a társalgáshoz olyan, amelyet azon a helyen, ahol megjelenik, annak a beszélgetésnek elfogadott célja vagy iránya elvár, melyben éppen részt veszel" (Grice 1997b: 218). Ezen elv mellett a társalgási maximák működése is a hatékony információátadást és a kommunikációt biztosítja. Grice elméletében itt jut szerephez a racionális stratégia, mivel a kommunikációt vezető elvek elvárásként jelennek meg, nem pedig állandó és szükségszerű jellemzőként.

A grice-i következtetési pragmatikában az intencionalitás a kommunikációt működtető általános elvekben jelenik meg (Németh T. 2003b): a beszélő komplex szándékrendszerrel közeledik a hallgató felé, miközben a hallgató racionálisan szándékokat tulajdonít a beszélőnek, és következtet a megnyilatkozás legvalószínűbb interpretációjára. Grice-nak ez a fölismerése képezi a relevanciaelmélet intencionalitás-elképzelésének alapját, valamint hatása kimutatható a naiv elmélet különböző megközelítéseiben is (ezekről kimerítő kritikai elemzést ad például Leudar és Costall 2004, míg a grice-i elmélet empirikus alkalmazhatóságát mutatja meg Surian, Baron-Cohen és Van der Lely 1996).

A Searle és Grice által létrehozott és alkalmazott filozófiai megfontolások a klasszikus pragmatika arculatának meghatározó jegyei. A searle-i beszédaktus-elmélettel kapcsolatban fölmerülő mai viták (például a beszédaktusok relativisztikus természetének vizsgálata), valamint a grice-i pragmatika továbbélése a neo-grice-i elképzelésekben és a relevanciaelméleti kognitív pragmatikában mind azt mutatják, hogy mennyire fontosak az ebben a fejezetben bemutatott nyelvfilozófiai, klasszikus pragmatikai elképzelések az intencionalitás és a kommunikáció kapcsolatáról. Fontos látni, hogy Searle azzal, hogy a beszédaktusokat a beszélő mentális állapotainak reprezentációs alapú aktusként történő kifejezéseként értelmezi, óhatatlanul is lehetőséget ad a kommunikációban előforduló intenciók interdiszciplináris vizsgálatára. De ugyanígy alapot ad Grice is, amikor a hangsúlyt a kódoló-dekódoló folyamatokról a kommunikációs szándékokra és ennek rekonstruálására helyezi át. A relevanciaelmélet ezeket a lehetőségeket kihasználva teremti meg sajátos, egyszerre filozófiai és kognitív pszichológiai alapú intencionalitás-felfogását.

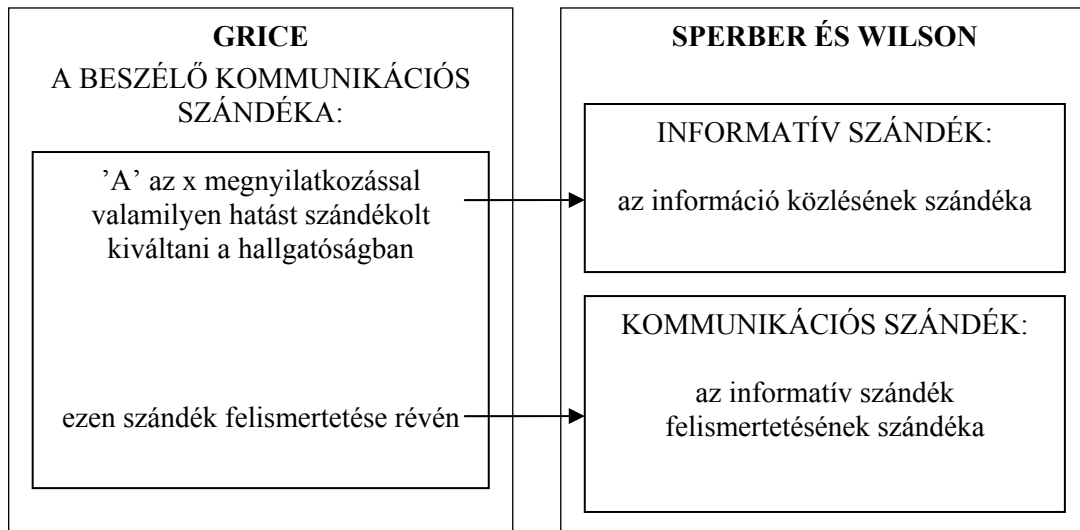
2.2 Az intencionalitás fogalma a relevanciaelméletben

2.2.1 A kommunikatív és az informatív szándék

A relevanciaelmélet (Sperber és Wilson 1986/1995), az egyik legjelentősebb kognitív pragmatikai elképzelés, alapvetően Grice következtetési pragmatikájára épít, azonban kiküszöböli annak hallgatócentrikusságát, továbbá a kommunikációs folyamatokban a kódoló/dekódoló tevékenységnek, az oszteniúciónak, valamint a következtetéseknek is teret ad. Ezért érdemes megvizsgálni azt, hogy Sperber és Wilson milyen módon alkalmazza Grice intencionalitás-felfogását, valamint milyen más aspektusokat vesz figyelembe a kommunikációban előforduló intenciók föltárásakor.

Grice pragmatikájában a beszélő kommunikációs szándéka a nem természetes jelentés fogalmához kapcsolódik. Azt a grice-i komplex szándékrendszert, melyben az alszándékok nem függetlenek egymástól, Sperber és Wilson (Sperber és Wilson 1995: 28–9) egy kissé eltérő formában alkalmazza a relevanciaelméletben (1. ábra). A szerzők amellet érvelnek, hogy a beszélőnek az a szándéka, hogy valamilyen hatást váltson ki a hallgatóból, sokkal inkább értelmezhető a hallgató információs állapotának megváltoztatására való törekvésné, mint kommunikatív szándékként. A relevanciaelméletben a tényleges kommunikatív szándék az informatív szándék felismertetésének szándéka lesz, mely értelmezhető másodrendű informatív szándékként is. Az informatív és a kommunikatív szándék szétválasztása már közvetetten utal arra az attitűdváltozásra, mely során az intencionalitás klasszikus filozófiai értelmezése kiegészül pszichológiai aspektusokkal is, mindemellett megadja a lehetőséget arra is, hogy egymástól elkülönítve tárgyaljuk az informatív és a kommunikatív nyelvhasználatot.

A különböző szándékok közvetítése a kommunikációs partner felé az *osztentív viselkedés*-ben nyilvánul meg, míg a szándékok felismerése a *metareprezentációs képesség* működtetésével történik.

1. ábra

a grice-i kommunikációs szándékok grice-i és relevanciaelméleti értelmezése

2.2.2 Az osztentív viselkedés

Az osztentív viselkedés értelmezéséhez vegyük az alábbi példát: Péter belép a szobába, és meglát az egyik sarokban egy összegömbölyödve alvó macskát. Az ebből az észleleti élményből származó interpretációját (hitét) meg akarja osztani Marival, aki ugyanabban a szobában tartózkodik. Péter azt a hitét, hogy a szoba sarkában összegömbölyödött egy macska, úgy nyilvánítja ki, hogy rámutat az állatra karját és mutatóujját kinyújtva. A mutatás aktusa ebben az esetben osztentív viselkedés (az osztentio szó eredeti jelentése is megmutatás, rámutatás). Példámban Péter elsődleges intenciója az a hit, hogy a sarokban egy macska fekszik. Ennek a hitnek a kifejezése egy származtatott intencióval történik: a mutatás aktusával; Péter meg kívánja mutatni, hogy a mutatás irányában (vagyis a sarokban) van egy (összegömbölyödött) valami. Tehát az osztentív viselkedés során elsődleges intenciókat (jelen példában egy hitet) fejezünk ki aktusokkal (a mutatás aktusával), származtatott intenciókkal.

Azonban az osztenzív viselkedés nem minden esetben jelent egyben kommunikatív viselkedést. Kommunikatív viselkedésről csak akkor beszélünk, ha az információ megmutatásának szándéka társul a kommunikatív szándékkal, vagyis azzal a szándékkal, mellyel az ágens az informatív szándékát kívánja megmutatni. Nézzünk egy példát, melyben az osztenzív viselkedés nem társul kommunikatív viselkedéssel!

(19) "Egy családi vendégfogadáson a nappali egyik felében a férj beszélget a vendégek egy csoportjával, a másik felében a feleség társalog egy másik csoporttal. A férj nem felesége felé fordulva olyan hangosan, hogy felesége és csoportja is hallhassa, dicséri felesége munkáját:

– *Nagyon finomak a sütemények, ugye?*" (Németh T. 2006 és 2007b)

Németh T. Enikő rámutat arra, hogy (19)-ben férj és felesége nem kommunikálnak egymással a relevanciaelméleti fölfogásban, mivel a férj nem akarja, hogy a feleség fölismerje azt, hogy a férj neki is szánta az információt. Másképpen megfogalmazva a férj nem rendelkezik az informatív szándék megmutatásának szándékával, vagyis nincs kommunikatív szándéka a feleség felé. Ám informatív szándékkal rendelkezik, mivel azt meg kívánja mutatni a feleség és csoportja számára is, hogy a sütemények finomak: ezért közvetett dicséretet fogalmaz meg feléje (feléjük) anélkül, hogy szándékában állna az, hogy a feleség fölismerje, most éppen őt dicsérik. Tehát a férj osztenzív viselkedése (19)-ben informatív, mivel informálja saját beszélgető társait, a feleséget és annak csoportját is a sütemények milyenségéről, ám csak a saját csoportja felé kommunikatív, mivel irányukba rendelkezik azzal a szándékkal is, hogy fölismeresse informatív szándékát (hiszen feléjük fordulva dicséri a feleség süteményét).

Tehát az osztenzív viselkedés során az ágens (a 19-ben a férj) intenciókat közöl, vagy mutat meg (informatív szándékot a feleség felé, és informatív és kommunikatív szándékot saját beszélgetőpartnerei felé). Ezeket az intenciókat egy fizikai stimulus segítségével közli ("–*Nagyon finomak a sütemények, ugye?*"). A közvetített fizikai stimulust nevezzük osztenzív stimulusnak (Sperber és Wilson 1995: 153). Az osztenzív stimulus bármilyen akaratlagosan, szándékosan megmutatott viselkedésforma lehet (Wharton 2003: 472).⁷ A kommunikációs partner ezt a stimulust dolgozza föl, majd ebből kiindulva következtet a kommunikátor elsődleges intenciójára (Sperber és Wilson 1995: 63).

A kommunikatív osztenzív viselkedésben kétféle intenciót találunk: az informatív szándékot és a kommunikatív szándékot, ezek az ágens elsődleges intenciói, ezeket kívánja osztenzíven közölni. Származtatott intencionalitással az osztenzív aktus rendelkezik. Az elsődleges és a származtatott intenciókat egyaránt meg kívánja mutatni az ágens a kommunikáció során. A kommunikációs partner feladata ezeket az intenciókat rekonstruálni.

Az osztenzív viselkedés bevezetése a pragmatikába már világosan mutatja a kognitív pszichológiai magyarázat igényét a kommunikációban előforduló intenciók elemzésében, mert konkrétan megnevezi azt a viselkedési formát, mely az információ megjelenítésének módját meghatározza.⁸

⁷ Tehát nem csak a nyelvi megnyilatkozás minősül osztenzív stimulusnak, hanem különböző intencionális mozdulatok, a mimika, a gesztusok, stb. Az osztenzív stimulusok nem feltétlenül konvencionálisak (lásd Sperber és Wilson 1995: 48), ám valamilyen szinten "akaratlagosan" hozzuk őket létre.

⁸ Természetesen a kognitív pszichológia nem viselkedéses pszichológia, ám figyelembe vesz viselkedéses aspektusokat az elméletalkotás során.

2.2.3 *A metareprezentációk státusa a kommunikációban*

A kommunikátor osztenzív viselkedésével megmutatja intencióit a kommunikációs partner számára. A kommunikációs partner feladata az osztenzív viselkedés értelmezéséből kiindulva következtetni a kommunikátor által közölt információra, valamint a kommunikátor informatív és kommunikatív szándékára. Grice elképzelésében a kommunikációs partner a megnyilatkozások interpretálása során egy általános társalgási elvre, az együttműködés elvére, valamint a társalgási maximákra támaszkodva következtet a kommunikátor által közölni kívánt jelentésre. Ezt a következtetési folyamatot értelmezhetjük úgy is, mintha a hallgató metaszinten gondolkodna a beszélő intencióiról (Sperber 1997). A metaszintű gondolkodás, következtetés, annak a gondolati folyamatnak az újragondolása, melyet a hallgató a beszélőnek tulajdonít – tehát intencionalitástulajdonításról beszélhetünk.

Amikor a kommunikátor egy megnyilatkozást tesz, valamilyen mentális állapotát fejezi ki. Tekintsük az alábbi példát!

(20) *Péter a múlt héten elhagyta Marit, és Mari nem is depressziós!*

A megnyilatkozásban a beszélő aktuálisan két hitét nyilvánítja ki: hogy Péter elhagyta Marit, valamint hogy Mari ettől a szakítástól nem lett depressziós. Grice elképzelésében a hallgató ezeket a hiteket a társalgási elvek segítségével rekonstruálja, és ennek során következtetéseket von le a megnyilatkozás beszélői jelentésével kapcsolatban (például, hogy Mari kapcsolata minden bizonnyal már korábban megromlott, ezért nem tűnik Mari depressziósnak).

A relevanciaelmélet reprezentációs felfogásban alkalmazza Grice elképzeléseit. Az RT által feltételezett értelmezési folyamat két fázisra bontható. A partner először dekódolja az észlelt kódot (jelen esetben a természetes nyelvi megnyilatkozást), majd ezután deduktív következtetések segítségével alakítja ki az interpretációt. A beszélő intencióira vonatkozó következtetési folyamat a relevanciaelméletben a metareprezentálás fogalmával kapcsolódik össze. A metareprezentációk azok a mentális, nyilvános vagy absztrakt reprezentációk, melyek egy ágens mentális, nyilvános vagy absztrakt reprezentációinak tartalmát reprezentálják újra (Sperber 1997: 70). Nyilvános reprezentációnak minősülnek az adott csoport tagjai között virtuálisan és/vagy aktuálisan valamilyen kód formájában megosztott reprezentációk, mint a (21), míg az absztrakt reprezentációk mentális elvonatkoztatás termékei, mint a (22). A (21) és a (22) közötti különbség lényege az, hogy míg (21)-ben konkrétan megnevezzük (és egy kevésbé toleráns közösségben nyilvánosan köznevetség tárgyává tesszük) azt a személyt, aki a Földet laposnak véli (és eme hiedelmét még hangoztatja is), addig (22)-ben nem egyetlen ágens hiedelmét hozzuk nyilvánosságra, hanem az egyes személyektől elvonatkoztatott, "közkezen forgó" vélekedést.

(21) *Mari azt mondja, hogy a Föld lapos.*

(22) *Abszurd az a feltételezés, hogy a Föld lapos.*

A metareprezentálás elképzelése mögött konkrét pszichológiai elméleti keret húzódik meg, a naiv elméletória hipotézise. A naiv elméletória elméleti keretének bevezetése a relevanciaelméletbe lehetővé teszi, hogy a metareprezentálás folyamatának leírásával explicit módon számot adjunk azokról az interpretációs folyamatokról, melyek során a partner következtet a kommunikátor kommunikált intencióira.

Összegezve a klasszikus searle-i és grice-i elgondolások a kommunikáció intencionalitásáról tovább élnek a relevanciaelméletben. A Searle által hangsúlyozott állásfoglalás az elsődle-

ges intenciók nyilvános kifejezéséről a naiv elméleti megközelítésben érhető tetten, míg a Grice által leírt szándékrendszer és a nem természetes jelentés koncepciója az oszteni fogalmában és a szándékok rekonstruálásának jellegében maradt fenn.

A jelen tanulmányban vizsgált változás a pragmatikában az oszteni és a metareprezentációk hangsúlyozásával következett be. A régi filozófiai hagyományokat új, kognitív pszichológiai alapú magyarázatok segítik. Ez a változás lehetővé teszi azt, hogy a pragmatika új, a klasszikus kihívásokon túli problémákkal is szembesüljön. A fejezetben egyik célom az volt, hogy rámutassak, az intencionalitás fogalmi változásai a pragmatikában nem a klasszikus filozófiai hagyományok feladását jelentik, hanem gazdagodást, mely során a filozófiai alapok mellé kognitív pszichológiai megfontolások és magyarázatok is társulnak.

A fejezetben másik célom az volt, hogy pragmatikai előzmények alapján olyan meghatározást adjak a kommunikáció intencionális jellegéről, mely értelmezhető kognitív reprezentációs keretben is. Így az intencionalitás szempontjából értelmezett searle-i beszédaktus-elmélet, a grice-i következtetési pragmatika, valamint a relevanciaelmélet alapján a kommunikáció intencionális jellegén egyszerre két dolgot értek: 1. a kommunikátor oszteni viselkedését, melynek során elsődleges intenciókat (mentális állapotokat, mentális reprezentációkat) fejez ki nyilvános formában, miközben rendelkezik informatív és kommunikatív szándékkal, 2. a kommunikációs partnernek azt a szándékát, mellyel metareprezentálni kívánja a kommunikátor intencióit.

Az új, egyszerre filozófiai és pszichológiai szemléletű intencionalitás-felfogás tehát új problémák vizsgálatát is lehetővé teszi a pragmatika keretein belül. Tanulmányom további részében egy ilyen kérdéskört vizsgállok meg, az oszteni-következtetési kommunikáció evolúcióját. Ennek során szigorúan pragmatikai keretek között maradok. Így legelőször meghatározom a kommunikációt, mint a kultúra átadásának egyik formáját és mint biológiai konstrukciót, hogy láthatóvá váljanak a kommunikáció adaptív tulajdonságai.

3 A kommunikáció fogalma

3.1 A kommunikáció oszteni-következtetési definíciója

A kommunikáció oszteni-következtetési viselkedésnek tekintendő, melynek során a kommunikátor létrehoz egy oszteni stimulust, és ezzel mind az ő, mind a kommunikációs partnere számára kölcsönösen nyilvánvalóvá válik a kommunikátornak azon szándéka, hogy a létrehozott oszteni stimulussal nyilvánvalóvá akar tenni a partner számára egy feltevés-halmazt (Sperber és Wilson 1995: 63). A kommunikatív viselkedés során a kommunikatív aktusok interpretálásának alapelve a kommunikatív relevancia elve, mely kimondja, hogy az oszteni stimulusok saját optimális relevanciájuknak vélelmét (idegen kifejezéssel prezumpcióját) váltják ki a hallgatóból (Sperber és Wilson 1995: 270). Az optimális relevancia vélelme egyszerre két dolgot jelent: egyrészt, hogy a kommunikátor által közölt oszteni stimulust megéri földolgozni, valamint hogy a közölt stimulus a kommunikátor részéről elvárható legrelevánsabb stimulus (Németh T. 2003a).

A kommunikáció oszteni-következtetési definíciója alapján a kommunikáció folyamatát úgy értelmezhetjük, mint intencionális információfeldolgozást két információkezelő ágens között, akiknek célja reprezentációk kialakítása a másik reprezentációjának feldolgozása alapján (Németh T. 2003a). A kommunikációnak ez a kognitív pragmatikai, kognitív pszichológiai megközelítése szükségessé teszi, hogy a kommunikáció evolúciós történetének rekonstruálásakor pszichológiai/biológiai megfontolásokat is figyelembe vegyünk, mivel a kommunikáció

kognitív megközelítésben biológiai magyarázatot kívánó jelenségnek tekintendő, mindemellett a levezetés során figyelembe kell venni kulturális evolúciós megfontolásokat is, mivel a személyközi kommunikáció két intencionális ágens között mindig valamilyen kulturális környezetben valósul meg.

3.2 A kommunikáció mint nyilvános reprezentálási forma

A jelen tanulmányban használt kognitív, reprezentációkat feltételező megközelítésnek megfelelően a kommunikációban mentális reprezentációkat fejezünk ki nyilvános reprezentációk formájában, valamint a megnyilatkozások interpretálása során az észlelt nyilvános reprezentációkat alakítjuk át mentális reprezentációkká (Sperber 1996/2001a: 51⁹). Másképpen megfogalmazva a kommunikáció olyan folyamat, melynek során adottak tartalmak, melyek a használóikon belül léteznek. Ezeket a tartalmakat, vagy mentális reprezentációkat a kommunikátorok olyan tartalmakká alakítják át, melyek már a környezetükben léteznek, tehát nyilvános reprezentációkká lesznek. A kommunikációs partner viszont a nyilvános reprezentációkat értelmezve hoz létre mentális tartalmakat, mentális reprezentációkat (Sperber 2001a: 54).

Sperber (2001a: 54) elképzelésében a nyelv, mint kód olyan nyilvános reprezentációk összessége, melyet egy beszélőközösségen belül tartósan és ismételten kommunikálnak. Ezeket a tartósan és ismételten kommunikált reprezentációkat kulturális reprezentációknak nevezük (Sperber 2001a: 55). A kultúra fogalmát Sperber (2001a), valamint Cosmides és Tooby (1994) alapján úgy határozom meg, mint mentális tartalmak nyilvános kifejeződését, melyet az egy csoporthoz tartozó egyedek adnak át generációról generációra. Mindemellet a kultúra olyan mentális tartalmak együtteseként határozható meg, mely egy csoporton belül hasonló nyilvános aktusok létrehozásához vezet, és amely ezzel együtt lényegi különbégként jelenik meg más közösségekhez viszonyítva. Sperber elképzelésében a kommunikáció a kultúra fennmaradásának elengedhetetlen feltétele, mivel a kommunikáció a reprezentációk átadásának leghatásosabb formája (Sperber és Hirschfeld 1999).

A fentiek alapján a kommunikációt a kultúra egyik legfontosabb kifejeződési módjának tekinthetjük, melynek során egy kommunikátor mentális tartalmakat fejez ki nyilvános formában (vagyis elsődleges intencióit osztenzíven nyilvánítja ki például kommunikációs céllal), és egy kommunikációs partner a nyilvánosan, aktusként kifejezett reprezentációkat újból mentális tartalommal alakítja át.

3.3 A kommunikáció mint komplex biológiai-kulturális konstrukció

A kommunikáció kettős jelenséggént értelmezendő, mint pszichológiai (biológiai) jelenséget és mint a kultúrát összetartó mechanizmust egyszerre kell elemezni. A kommunikáció, mint kognitív és mint kulturális jelenség ugyanannak a folyamatnak a két oldalára utal: a kognitív oldal a kommunikáció folyamatának mentális, biológiai tulajdonságait írja le (például a naiv elmélet terminusaiban), míg a kulturális oldal a kommunikációnak a társas környezetben betöltött szerepét domborítja ki a kultúra epidemiológiai modelljének alkalmazásával.¹⁰ Fon-

⁹ A továbbiakban a hivatkozásokban a magyar fordítás oldalszámait adom meg.

¹⁰ A naiv elmélet az a képességünk, melynek segítségével megértjük, magyarázzuk és bejósoljuk cselekvő ágens viselkedését úgy, hogy mentális állapotok koherens halmazát tulajdonítjuk nekik. Whiten (1997: 150) rámutat arra, hogy a mások elméjére vonatkozó jóslatok és a viselkedések megfigyelése közötti kapcsolat nem triviális: "No mindreader looks 'directly' into another's mind. Mind must be read in some

tos a kommunikáció kettősségének hangsúlyozása, mivel adaptivitása megvalósul a biológiai és a kulturális tartományokban is. Így a kommunikáció kognitív és kulturális kettőssége megköveteli, hogy evolúciós eredetéről egyszerre szolgáljunk biológiai és kulturális magyarázattal.

A kommunikáció kettősségére vonatkozó megfontolásokat szem előtt tartva, a továbbiakban a kommunikáció osztrénzív-következtetési definícióját fogom használni, melyet kiterjesztek a kultúra szintjére is. Így ennek a definíciónak a felhasználásával kognitív pragmatikai kereten belül lehet a kommunikáció és az intencionalitás evolúciós kapcsolatáról biológiai és kulturális magyarázatot adni.

4 A metareprezentációk-először hipotézis

4.1 *Biológiai és kulturális evolúciós folyamatok*

A modern evolúciós gondolkodás rendkívül szerteágazó abban a tekintetben, hogy mennyire veszi szigorúan a klasszikus darwini evolúciós megfontolásokat (Pléh 2001). A metareprezentációk-először hipotézis az evolúciós pszichológia általánosan elfogadott alaptéziseit alkalmazza. Először feltételezi, hogy a biológiai evolúciós folyamatok az elme és az agy moduláris szerveződését eredményezik (Pléh 2000).¹¹ Másodszor feltételezzük, hogy a biológiai evolúciót a természetes szelekció és az adaptáció határozza meg, melyek fokozatosan működve alakítják a komplex konstrukciókat (Pinker 1997/2002). A természetes szelekció azon környezeti nyomások együttese, melyek a rátermett egyedeket kiválogató erővel bírnak egy adott faj, csoport fölött. Adaptáció az a biológiai vonás, mely genetikailag fejeződik ki egy szervezetben, természetes szelekció hatására (Pinker 2003: 21).¹² A komplex konstrukciók olyan összetett rendszerek, melyeknek funkcióit a rendszer egyes részei önmagukban nem képesek ellátni (Pinker 1997/2002). Ezeknek a rendszereknek az evolúciója szakaszokban, fokozatosan zajlik, mivel túlságosan bonyolult maga a struktúra ahhoz, hogy egyetlen adaptációt feltételezhessünk mögötte. Harmadszor feltételezzük, hogy a kulturális evolúciót (a kultúra epidemiológiai modelljét alkalmazva) a következő tényezők határozzák meg: a reprezentációk transzformációi a generációk között, a reprezentációk másolásai a generációk között, valamint az egyéni különbségek. Sperber (2001a: 138–57) amellet érvel, hogy a kulturális átvitel során a reprezentációk nem másolódnak, hanem átalakulnak, transzformálódnak. Ennek oka az, hogy az ágensek mentális reprezentációi (melyhez ugyanaz a nyilvános reprezentáció tartozik) nem feltétlenül azonosak, sőt, a másolás határesetnek tekinthető.¹³ A kommunikáció során, amikor a kommunikátor nyilvános formában reprezentál egy mentális tartalmat, a partner az észlelt nyilvános reprezentáció feldolgozása során csak a legkritikább esetben reprezentálja újra

combination of another individuals' behaviour patterns and the situation they face: so one might say that mindreading must be some particular kind of behaviour-reading that can't write of 'just' behaviour-reading."

A kultúra epidemiológiai modelljének alapjait Sperber (2001a) fektette le, s lényegi tézisét e tanulmány 3.2-es fejezetében már érintettem. E tézis szerint a különböző nyilvános kulturális reprezentációk nem másolódnak az átvitel során, hanem folyton folyvást átalakulnak, mint például ahogy a vírusok terjednek (innen az epidemiológia elnevezés). Sperber azonban arra is rámutat, hogy léteznek lényegi eltérések a vírusok és a kultúra terjedési mechanizmusai között (részletekért lásd Sperber 2001a: 83–7).

¹¹ Jelen fejezet 4. részében részletesen kitérek a modulok természetére.

¹² A szigorúan adaptációs (úgynevezett neo-darwinista) elméletek nem fogadják el az exaptáció jelenségét evolúciós magyarázatként. Exaptáció akkor valósul meg, ha a szervezet egy funkciójára ható állandó szelekciós nyomás megváltozik, így a funkció is megváltozik (Pinker 1997/2002).

¹³ Vö. a memetikai modellel, ahol a transzformáció minősül határesetnek (például Blackmore 1999/2001).

ugyanazt a reprezentációt, melyet a kommunikátor nyilvánosan kifejezett. Az egyéni különbségek hangsúlyozása kerül ebben az elképzelésben előtérbe azáltal, hogy a kommunikált jelentések rekonstrukciójakor a partner az optimális relevancia vélelme alapján dönt a legrelevánsabb értelmezési lehetőségről. Negyedszer feltételezzük, hogy a kulturális evolúció lényegesen gyorsabb folyamat, mint a biológiai evolúció (Donald 1991/2001). Ötöd-ször azt is feltételezzük, hogy a biológiai evolúciós folyamatok teszik lehetővé a kulturális fo-lyamatok kibontakozását (Sperber 2001a: 158).

4.2 Evolúciós elsőbbségek

A relevanciaelmélet felfogásában a kódon alapuló kommunikáció során a kommunikációs partner az észlelt információt két állomásban dolgozza föl (Sperber és Wilson 1995: 12–3). Elsőként dekódolja az észlelt nyilvános reprezentációt, majd ezt követően következtet a beszélői jelentésre. A nem kód alapú kommunikációs formák használata során csak a következtetés fázisa működik (mivel a kommunikációs partner nem tud semmilyen konvencionális közlési formára támaszkodni az interpretáció során). Jó példák a kódhasználat nélküli kommunikációra a konvencionális tartalmat nélkülöző gesztusok vagy intencionális mozdulatok (Wharton 2003).

Az osztenzív-következtetési kommunikáció evolúciós eredetének vizsgálatakor az első fölmerülő kérdés az, vajon a verbális kommunikációt lehetővé tévő kód jött előbb létre (vagyis a nyelv), vagy pedig a metareprezentálást lehetővé tévő metareprezentációs képesség? Sperber amellet érvel, hogy a metareprezentációs képesség evolúciósan megelőzte a közös kód, a nyelv létrejöttét. Sperber levezetése során két alaptézisből indul ki: először is a metareprezentációs képesség a saját jogán alakult ki az evolúció során, mint önálló kognitív adaptáció (Sperber 2000), valamint a nyelv elsődleges funkciója a kommunikáció (Sperber és Wilson 1995). A metareprezentációs képesség független evolúciójára vonatkozó alaptézis azon a kognitív pszichológiai megfigyelésen alapul, mely szerint a metareprezentációs képességeket nem csak a kommunikációban használjuk, hanem mentális életünknek szinte minden területén – valahányszor hitek, vágyak és vélekedések koherens halmazát tulajdonítjuk ágen-seknek, hogy ezáltal bejósoljuk, magyarázzuk és manipuláljuk viselkedésüket. Sperber ez alapján a metareprezentációs képességet önálló modulként tartja számon, mely több almodul-ból épül föl, s ezen almodulok egyike a kommunikációban alkalmazott következtetésekért felel (Sperber 2000).

Sperber (2000) implicit módon feltételezi, hogy az ember már a metareprezentációs képes-ségek, valamint a nyelv kialakulása előtt szociális lény volt. A feltételezett szociális életmód és vele együtt a komplex szociális környezet kemény szelekciós nyomást gyakorol a faj egye-deire (Tomasello 1999/2002a). Ennek oka az, hogy a szociális életvitel során olyan problémá-kat kell megoldani az egyedeknek, mint az élelemszerzés és -elosztás, a párválasztás, vala-mint a csoporthierarchia kialakítása stb. Így a szelekció azoknak az egyedeknek kedvez, akik képesek ezeknek a problémáknak a megoldására hajlékony viselkedési formákat alkalmazni azáltal, hogy az észlelt információt mentálisan reprezentálják.¹⁴ Sperber hallgatólagos módon ezt az első lépést, a mentális reprezentációk kialakításának képességét feltételezi, amikor a szociális életformában látja a metareprezentációs képesség evolúciós alapját.

¹⁴ A hajlékonyság nélkülözhetetlenségét jól példázza, hogy túlélésünk érdekében a mai napig összetett együtt-működő–versengő stratégiákat alkalmazunk.

Sperber levezetése során az összetett szociális életmódot feltételezi szelekciós nyomásként. Így a metareprezentációs képesség a kommunikációtól függetlenül alakulhatott ki.¹⁵ A mentális reprezentációk, vagyis az elsődleges intenciók kialakításának képessége azt eredményezte, hogy őseink világában nemcsak fizikai, hanem mentális tények is jelen voltak (Sperber 2001a). A második lépés az osztenzív-következtetési kommunikáció evolúciójában az ágenség értelmezésének képessége lehetett. Ez volt az első radikális változás, mely azt eredményezte, hogy a csoport, a faj egyedei képesek lettek következtetni a társak mentális állapotaira: megjelentek az elsősztintű metareprezentációk. A harmadik lépésben megjelent az informatív szándék; létrejött az elsősztintű metareprezentációk jelenléte tehette lehetővé. A negyedik lépésben megjelennek a másodsztintű metareprezentációk, melyek lehetővé teszik az informatív szándék fölismerését. Az ötödik lépésben megjelent a kommunikatív szándék (mely másodsztintű informatív szándékként is értelmezhető), míg a hatodik lépésben harmadsztintű metareprezentációk alkalmazásával lehetővé válik a kommunikatív szándék értelmezése is (Sperber 2000). A (23) ezt a fejlődési folyamatot illusztrálja:

(23) Első lépés, Mari mentális reprezentációja:

– *Szeretnék ma halat enni vacsorára.*

Második lépés, Péter elsősztintű metareprezentációja:

– *Mari azt akarja, hogy ma halat együnk vacsorára.*

Harmadik lépés, Mari informatív szándéka:

– *Szeretném, ha Péter azt hinné, hogy ma halat akarok enni vacsorára.*

Negyedik lépés, Péter másodsztintű metareprezentációja:

– *Mari azt szeretné, ha elhinném, hogy ma halat akar enni vacsorára.*

Ötödik lépés, Mari másodsztintű informatív szándéka:

– *Szeretném, ha Péter azt hinné, hogy azt akarom, hogy ma halat együnk vacsorára.*

Hatodik lépés, Péter harmadsztintű metareprezentációja:

– *Mari azt szeretné, ha azt hinném, hogy azt szeretné, hogy azt higgyem, hogy ma halat akar enni vacsorára.*

Az osztenzív következtetési kommunikáció evolúciójának ebben a szakaszában őseink már képesek voltak nyilvános reprezentációk létrehozására anélkül, hogy bármilyen kódot használtak volna. A későbbiek folyamán a tartósan, osztenzíven kommunikált reprezentációk meghonosodtak a csoportban, belakták a populációt, és azáltal, hogy ezeket a csoport tagjai újból és újból nyilvánosan reprezentálták, konvencionalizálódtak. Így alakultak ki az első kódok.

Joggal merül föl a kérdés, vajon tényleg elképzelhetetlen, hogy előbb jöttek létre a kódok, s csak aztán az osztenzív-következtetési kommunikáció? Sperber (2000) felvázolja ezt a lehetőséget is, melynek során hallgatólagosan a komplex konstrukciók evolúciójának fokozatossága mellett foglal állást. Szerinte, ha őseink előbb birtokoltak kódokat, és kommunikációjuk során csupán kódoló/dekódoló folyamatokat alkalmaztak, akkor kommunikációs rendszerük ugyanúgy működött volna, mint például a méhek tánca. Az efféle tisztán kódoló/dekódoló rendszer rendkívül pontos információátadást tesz lehetővé egy viszonylag szegényes konverzációs eszköztár használatával. Sperber amellet foglal állást, hogy nem valószínű az, hogy egy tisztán kódon alapuló információ-feldolgozó rendszerből jött volna létre a mai emberre

¹⁵ Ez azért lehetséges, mert az intencionális állapotok tulajdonításának képessége nem csak a kommunikációban fordul elő, hanem például olyan esetekben is, mely során az egyednek meg kell védenie magát fajtársaival szemben, vagy akár különböző versengési szituációkban.

jellemző, intencionális jellegű kommunikációs rendszer. Ugyanis ha egy méhek tánca-szerű információátadó és dekódoló rendszer létrejöttét követően valamilyen szelekciós nyomás hatására alakult volna ki a metareprezentálás képessége, és az emberi kommunikáció ezt követően vette volna föl mai formáját, akkor az emberi kognitív evolúció egyik legsúlyosabb problémájával kell szembesülnünk: túlságosan nagy biológiai evolúciós ugrásnak kellett volna bekövetkeznie az emberi kommunikáció evolúciójában ahhoz, hogy a verbális, természetes nyelvi kommunikáció osztrénzív-következtetési jellegűvé alakuljon. Ekkora ugrás irreálisnak tűnik egy olyan elmélet szemszögéből, mely az összetett funkciók evolúciójában lassú fokozatosságot feltételez. Nemcsak az általában vett emberi megismerés, hanem a nyelv evolúciós vizsgálatának egyik legnagyobb problémája is ez: sok magasszintű kognitív funkcióval rendelkezünk, melyek lassú biológiai evolúciós történetre tekintenek vissza, s mindeközben a nyelvnek túlságosan kevés biológiai idő jutott a mai formájára alakulni (Bickerton 1990). Ez az úgynevezett időprobléma vagy időparadoxon, melynek kezelésére több, egymással vitatkozó utat javasolnak a kutatók. Chomsky (1968/1972) korai fölfogásában a nyelv evolúciós vizsgálata nem számított komoly tudományos témának. A nyolcvanas években váltás következett be Chomsky látásmódjában, és a nyelv eredetével kapcsolatban rendkívül egyedi nézőpontot alakított ki (Chomsky 1980). Ez a szemlélet a nyelvet egyetlen makromutáció által létrejött konstrukcióként fogja föl (hasonló elképzeléssel találkozhatunk Derek Bickerton korai munkáiban is, például Bickerton 1981-ben megjelent könyvében). Chomsky újabb álláspontja szerint a nyelv egyes részei adaptációk, míg más aspektusai melléktermékek (Hauser, Chomsky és Fitch 2002). Pinker Chomskyval szemben a kilencvenes évektől kezdve szigorú adaptációs magyarázatot kínál a nyelv evolúciójára (Pinker és Bloom 1990, Pinker 2002), és érvei a komplex konstrukciók fokozatos fejlődésének feltételezésén alapulnak.

A természetes nyelvet követően létrejött osztrénzív-következtetési kommunikáció evolúciójára azonban sem a makromutációs, sem a tisztán adaptációs fölfogás nem ad kielégítő magyarázatot. Ugyanis ha a metareprezentációs képességeknek egy melléktermékeként jött létre a kommunikációs képesség, akkor szembesülnünk kell annak komplexitásával. Azonban ha az adaptációs oldalra állunk, akkor a biológiai evolúció időproblémájába ütközünk: a természetes nyelvi képességnek is kevés evolúciós idő jutott, hogy juthatott volna idő az osztrénzív-következtetési kommunikáció létrejöttére? Továbbá az a kérdés is fönnáll, hogy miért és hogyan keletkeztek a különböző kódok intencionális hozzáállás hiányában. Tehát nem túl plauzibilis azt föltételezni, hogy a természetes nyelv evolúciója megelőzte az osztrénzív-következtetési kommunikáció létrejöttét.

Tehát érveket kell találni a metareprezentációs képességnek a természetes nyelvvel szembeni evolúciós elsőbbsége mellett. Ennek során érdemes abból kiindulni, hogy az emberi fajra ható állandó szelekciós nyomás a komplex szociális életmód volt. Erre az életmódra azok az egyedek váltak alkalmassá, melyek idővel képesek voltak társaikat intencionális ágensként értelmezni. Az osztrénzív-következtetési kommunikáció kialakulásához vezető út lépcsőfokainak föltételezése konzisztens a komplex rendszerek fokozatos fejlődésére vonatkozó evolúciós pszichológiai alaptézissel.

A teljes evolúciós magyarázathoz azonban nem elég meghatározni a szelekciós nyomásokat, az adaptációkat és a sorrendiséget. Számot kell adni arról is, hogy az adaptációk hogyan nyilvánulnak meg az ember biológiai felépítésében, valamint a kulturális környezetben (ugyanis az adaptációk ezen a két területen működnek). Másképpen megfogalmazva: számot kell adni azokról a biológiai és kulturális változásokról, melyeket az osztrénzív-következtetési kommunikáció (mint az emberi faj egy viselkedési adaptációja) megjelenése okozott.

Az evolúciós pszichológia általánosan elfogadott, moduláris elképzelései mellett érvelnek, hogy azok a viselkedéses adaptációk, melyek kognitív szinten is megnyilvánulnak, kellő idő eltelte után az elmében és az agyban úgynevezett modulokat hoznak létre. A modulok területére vonatkozóan ezek az elméletek két álláspontot képviselnek. A területspecifitást hangsúlyozó elképzelések modularitást feltételeznek minden kognitív képességben, míg a terület-általános modularitás hívei általánosabb modulműködést hirdetnek. Sperber elképzelésében az osztenzív-következtetési kommunikáció gén-kultúra koevolúciója során az adaptációk az elme és az agy területspecifikus moduláris felépítésében mutatkoznak meg (Pléh 2000).¹⁶ Ezért érdemes a továbbiakban a metareprezentációs képesség evolúciós modularitásával foglalkozni.

4.3 A metareprezentációs képesség moduláris felépítése

Sperber (2000 és 2001b) Fodor modularitás-felfogása, valamint Cosmides és Tooby (1994) evolúciós modularitás elmélete alapján amellezt érvel, hogy a metareprezentációs képességnek úgynevezett moduláris felépítést kell mutatnia, vagyis olyan elkülönülő részekből kell fölépülnie, melyek többé-kevésbé információsan zártak, gyorsan működnek, valamint terület-specifikusak. Sperber a metareprezentációs képesség moduláris szerveződésének feltételezi, hogy ez a képesség nem kizárólagosan a kommunikációban működik, hanem olyan, nem kommunikatív viselkedésekben is, mint például a becsapás, vagy csupán a gondolkodás mások intencióiról. Sperber elképzelésében a metareprezentációs képességet a következő három almodul alkotja: az osztenzív-következtetési kommunikációt lehetővé tévő pragmatikai következtetési modul, az intencionalitástulajdonítás koherenciáját ellenőrző logikai modul, valamint naiv elméleti egység működéséért felelős (általános) metapszichológiai modul.¹⁷ A

¹⁶ Gén-kultúra koevolúció alatt olyan evolúciós változásokat értek, melyek során kulturális és genetikai sajátosságok egymásra hatva teszik lehetővé különböző adaptációk kialakulását. Durham (1991) a gén-kultúra koevolúciójának öt formáját különbözteti meg: (1) A *maladaptív koevolúció* során az adott csoport olyan kulturális szokással él, mely távolabbi fennmaradására negatív hatást gyakorol. Erre jó példa a Fore nevű Új Guineai kannibál törzs és tagjai körében terjedő kuru nevű neurodegeneratív betegség kapcsolata. A törzs egészen az ötvenes évek közepéig, végéig élt azzal a kulturális hagyománnyal, hogy halottaikat elfogyasztották, ám több esetben (megfelelő genetikai predispozíciók mellett) ez a kuru kialakulásához, így halálhoz vezetett. (2) A *semleges evolúciós ösvény* működésére Durham a természetes nyelvek megtanulását (és nem elsajátítását) hozza példaként. Itt arról van szó, hogy léteznek genetikai irányultságok és kulturális megszorítások is az adott folyamatra (nyelvelsajátítás), ám a folyamat explicit működtetése (nyelvtanulás) egyiknek sem függvénye. (3) A *kultúra általi genetikai erősítésre* jó példa az inceszt tabuként történő kezelése. Itt kulturális alapon szelektálódnak ki a gyenge genetikai állományok, mivel létrehozásuk kulturális alapon tiltott. (4) A *kultúra vezérelte genetikai változás* iskolapéldája a laktóztolerancia megjelenése a szarvasmarha-tenyésztő társadalmakban. (5) A *genetika vezérelte kulturális változásra* Durham a színlátás – színkategorizáció – lexikalizáció folyamatát hozza példaként.

¹⁷ Zavart okozhat, hogy Sperbert területspecifikus modularitást hirdető kutatónak nevezem, miközben az általa hangsúlyozott metapszichológiai modul kifejezetten általános földolgozó. Sperber modularitás-felfogásának fejlődése figyelhető meg itt: rendkívül radikális "területspecifista" elveit fokozatosan változtatja, e változás közben alakította ki metareprezentációs elképzelését is. Szemléletében bekövetkezett változásáról így nyilatkozik: "[...] I proposed in some detail an extremist thesis, that of »massive modularity« [...]. The expression »massive modularity« has since serves as a red cloth in heated debates on psychological evolution and architecture [...]. I was arguing that domain-specific abilities were subserved by genuine modules, that modules came in all format and sizes, including micro-modules the size of a concept, and that the mind was modular through and through. This was so extremist that arch-modularist John Tooby gently warned me against going too far. Jacques Mehler was, characteristically, quite willing to entertain and discuss my speculations. At the same time, he pointed out how speculative indeed they were, and he seemed to think that Fodor's ob-

logikai modul működése, valamint Searle sikerességi feltételeinek intencionális jellege között érdekes párhuzam figyelhető meg. A beszédaktus-elméletben a beszédaktusok irányultságának leképezése az intencionális állapotok szintjére azt eredményezi, hogy az intencionális állapotokról logikai úton teszünk megállapításokat például a hitek igazságáról. A sperberi logikai modulban hasonló mechanizmusok működnek, a különbség mindössze az, hogy Sperber logikai moduljában lazább logikai szabályok élnek, gyakorlatilag kimerülnek az állapotulajdonítás logikájában.

Sperber, alkalmazva Fodor masszív modularitás elméletét, valamint Cosmides és Tooby evolúciós modularitás elképzelését, úgy érvel, hogy a három főnti modul közül a harmadik, az általános metapszichológiai modul a legősibb, mivel ez látja el a legáltalánosabb feladatot. A masszív modularitás elmélete a modularitásnak öt szintjét feltételezi (Sperber 2001b). Ezek a szintek a következők: (1) Architektúrális szinten a modulok felépítésének és funkcióinak meghatározása történik. (2) Egyedfejlődési szinten a modulok fenotipikus kifejeződéseit figyelhetjük meg. (3) Idegrendszeri szinten az idegrendszer moduljait különítjük el egymástól. (4) Genetikai szinten a modulok genotípusos változásait követjük nyomon. (5) Evolúciós szinten oksági kapcsolatokat állapítunk meg a különböző funkciók moduláris felépítéséről. Az evolúciós szinten működő modularitás hívei (így Sperber is) a biológiai evolúciós folyamatok egyik következményeként a különböző funkciók egyre összetettebbé válását nevezik meg. Minél bonyolultabb egy funkció, jelen esetben a metareprezentációs képesség, működése annál lassabbá és sikertelenebbé válhatna. Így a funkció szigorúbb moduláris szerveződést vesz föl (Cosmides és Tooby 1994). Az osztenzív-következtetési kommunikáció megjelenésével ennek az általános metapszichológiai modulnak új feladatokat kellett ellátnia (például az osztenzív produkciókkal kifejezett intenciók kitalálását). Tehát az általános metareprezentációs képesség almoduljainak létrejöttét az osztenzív-következtetési kommunikáció szelekciós nyomása segíthette elő.

A metareprezentációk-először hipotézisben ezen a ponton kapcsolódik össze a biológiai és a kulturális evolúció: az osztenzív-következtetési kommunikáció használata, mint kulturális konstrukció, biológiai szelekciós erővel bír az emberi elme és az agy moduláris szerveződésére. A gén-kultúra koevolúciójának tézise ebben az összefüggésben nyilvánul meg a sperberi elképzelésben.

Mivel a metareprezentációk-először hipotézis kognitív pragmatikai alapokon nyugszik (a kommunikáció osztenzív-következtetési jellegének feltételezésén), érdemes megvizsgálni azt, hogy a sperberi elképzelés hogyan illeszthető az emberi kommunikáció evolúcióját vizsgáló többi, nem kifejezetten pragmatikai elmélet közé. Az összehasonlítás segítségével világos képet kapunk arról, hogy mennyiben segíthet a kognitív pragmatika a kulturális pszichológiának, valamint az evolúciós pszichológiának az emberi kommunikáció evolúciós történetének felfedésében. Az összehasonlítás során két elképzelést emelek ki: a machiavelliánus intelligencia hipotézisét, valamint Michael Tomasello kettős öröklés elméletét (lásd például Tomasello 1999/2002a). Az előbbi elmélet bemutatásával azt a kutatási attitűdöt kívánom kiemelni, mely a társas megismerés fontosságát hangsúlyozza a magasszintű emberi megismerés evolúciós történetének rekonstruálásában. Az utóbbi elmélet bemutatásával célok az, hogy rávilágítsak az evolúciós modularitás érvényességéről szóló igen komoly vitára, és ezáltal a metareprezentációk-először hipotézis alternatívájaként nevezzem meg a kettős öröklés elméletét.

jections against »modularity thesis gone mad« [...] remained decisive. I agreed then, and I still agree today, that our understanding of cognitive architecture is way too poor, and the best we can do is try and speculate intelligently (which is great fun anyhow)." (Sperber 2001b: 47–8)

5 A metareprezentációk-először hipotézis tarthatósága más evolúciós elméletek tükrében

5.1 *A machiavelliánus intelligencia hipotézise*

A machiavelliánus intelligencia elméletének alapfeltevése, hogy az intelligencia létrejöttének lehetősége összekapcsolódik szociális életvitelünkkel, illetve a személyközi problémák megoldásával (Byrne és Whiten 1997). Ez a megfogalmazás keretdefinícióként szolgál az ember-szabásúak evolúciós történetének rekonstruálásához, így alkalmazható az emberi kommunikáció evolúciójának vizsgálatában is.

A machiavelliánus intelligencia elmélete, valamint Sperber metareprezentációk-először hipotézise között feltűnő hasonlóságokat állapíthatunk meg. Ezek a hasonlóságok a következők: 1. mindkét elmélet a komplex szociális életmódot nevezi meg a kommunikáció előfeltételként (Sperber 2001a, valamint Whiten 1997). 2. mindkét elmélet egységesen amellett érvel, hogy a szociális megismerés moduljai területspecifikusak, mivel rendkívül komplex feladatokat látnak el (Sperber 2000, valamint Gigerenzer 1997). 3. a szociális viselkedések bejósolása racionális elvek alkalmazásával történik, implicit szerződéskötések segítségével (Grice-ra hivatkozva Goody 1997). 4. a nem emberi főemlősök is rendelkeznek metareprezentációs képességgel, noha nem annyira kifinomult formában, mint az emberi faj. Ez alapján a naiv elméletória képessége sem tulajdonítható csak az embernek – fokozatosságot kell feltételezni ennek a képességnek a meglétében is (Sperber 2000, valamint Byrne 2000).

A harmadik hasonlóság a sperberi metareprezentációs elképzelés és a machiavelliánus intelligencia hipotézise között gyakorlatilag a pragmatika egyik alapelvét tartalmazza. Németh T. Enikő (2003b) rámutat arra, hogy a pragmatikaelméletek által feltételezett kommunikációt szervező és irányító elvek mindegyike visszavezethető egyetlen racionalitási elvre, a kognitív relevancia elvére. A machiavelliánus intelligencia felfogásában a kommunikációt mint személyközi interakciót implicit szerződéskötések irányítják (Goody 1997). Ezek a szerződéskötések ugyanazok a társalgási elvek, melyek a pragmatikaelméletekben működtetik a kommunikációt, és amelyek redukálhatók a kognitív relevancia elvére. Ez alapján a machiavelliánus intelligencia hipotézise a sperberi metareprezentációs elképzelésen túl, tágabb kontextusban is kapcsolható a relevanciaelmülethez, és a két elképzelés összjátéka rendkívül megtermékenyítően hathat az emberi személyközi kommunikáció kognitív szemléletű vizsgálatára.

A kérdés már csak az, vajon kielégítő magyarázatot nyújt a machiavelliánus intelligencia hipotézise, valamint a metareprezentációk-először hipotézis, vagy pedig létezik valamilyen alternatív elképzelés az osztenzív-következtetési kommunikáció evolúciójáról?

5.2 *Tomasello és a kettős öröklés elmélete*

Michael Tomasello (1999/2002a) kettős öröklés elmélete az előzőekben tárgyalt két elképzeléssel, a machiavelliánus intelligencia hipotézisével, valamint a metareprezentációk-először elméletével szemben a metareprezentációs képességnek egy kevésbé moduláris felépítését fogadja el. Noha mindhárom elmélet több ponton is összeegyeztethető, a köztük levő különbségek miatt az osztenzív-következtetési kommunikáció evolúciós történetének egy teljesen más változata bontakozik ki Tomasello megközelítésében. Dolgozatomban ebben a fejezetben összevetem a területspecifikusságot hangsúlyozó sperberi elképzelést Tomasello elméletével. Az összehasonlítással céltom rámutatni a modularitás-vitára, mely az emberi kommunikáció lehetséges evolúciós magyarázatai között is megjelenik.

Michael Tomasello (1999/2002a és 2002b) arra a közvetlen megfigyeléseken alapuló tézisre épít, mely szerint az embernek az a képessége, hogy kultúrában éljen, biológiailag öröklődik. Ebben a fölfogásban a kultúra az a szociális környezet, mely a kognitív egyedfejlődés ökológiai alapját képezi azáltal, hogy meghatározza az egyed számára feldolgozható stimulusok halmazát, a társas interakciókat, melyek biztosítják a mentális következtetések és az intencionalitástulajdonítás alapanyagát. Ez alapján Tomasello a kultúrában élés fő mozgatórugójának – Sperberhez hasonlóan – az intencionalitás-tulajdonítást nevezi meg. Azonban amíg Sperber a metareprezentálás képességét több adaptáció végső állomásának tartja, addig Tomasello figyelembe veszi a korábban már említett evolúciós időproblémát és egyetlen kulcsadaptációt feltételez, mely által létrejött az osztenzív-következtetési kommunikáció.

Sperber és Tomasello egyetértenek abban, hogy az osztenzív-következtetési kommunikációnak előfeltétele volt az intencionalitástulajdonítás képességének megjelenése. A két elképzelés hasonlít abban is, hogy a szociális életmódot feltételezik a konkrét szelekciós nyomásnak, mely a metareprezentálás irányába szelektálta fajunkat. Azonban a dolgozat szempontjából lényeges hasonlóságok a két elképzelés között ennyiben ki is merülnek.

Sperber álláspontját a 4. pontban már kifejtettem. Sperber adaptációk egész sora mellett érvel az osztenzív-következtetési kommunikáció evolúciójában, valamint azt feltételezi, hogy semmilyen korábbi kommunikációs forma nem előzte meg az osztenzív-következtetési kommunikációt. Sperber szigorú fokozatos, adaptációs nézetekről tesz tanúbizonyságot, és az intencionalitástulajdonítás, a metareprezentálás képességét több almodulra bontva képzeli el.

Tomasello (2002a) Sperberrel szemben elveti az evolúciós modularitás elképzelését, mondván, nem lehetséges explicit módon meghatározni a modulokat. Tomasello másik problémája a modularitással már sokkal komolyabb kihívás a sperberi elmélet számára. Tomasello a korábban már említett időparadoxont fölhasználva amellet érvel, hogy több biológiai adaptációt feltételezni nem reális, mivel ezeknek az adaptációknak nem volt idejük biológiai modulok formájában megjelenni. Tomasello ezért javasol egyetlen adaptációt, egy általános metapszichológiai modult, mely lehetővé tette a kumulatív kulturális evolúciót. Az újfajta társadalmi megismerési forma, az intencionalitás tulajdonításának képessége gyökeresen megváltoztathatta az emberi kultúrát, szimbolikussá alakította az emberi kommunikációt, fejlesztette a matematikai képességeket, elősegítette a grammatikalizációt stb.

A Tomasello-féle elképzelésben az intencionalitástulajdonítás egyetlen központi modulba szerveződik, és a kommunikációt is olyan általános elmeolvasó folyamatok irányítják, melyek ennek a modulnak a megnyilvánulásai. A kommunikáció tomaselloi felfogása ez alapján neogrice-i jellegzetességeket mutat, mivel a kommunikáció során általános elmeolvasó képességeinkre hagyatkozva derítjük ki a kommunikátor intencióit (Tomasello 2002a: 111–5). Tomasello ebben az összefüggésben a grice-i nem természetes jelentés fogalmára, valamint a társalgási implikaturák gyermekkori megértésével kapcsolatos kísérleti eredményekre támaszkodik, és a kommunikációt intencionalitás feltételező viselkedésként értelmezi. Ebben a felfogásban a társalgási elvek meglétét is feltételezzük, szemben a relevanciaelmélettel, ahol az intenciókat keressük a kommunikációban, pontosabban keressük az osztenzív stimulust a környezetben.

Úgy tűnik, hogy az adaptációk számáról folyó vitában mindkét elmélet mellett szólnak érvek: a sperberi elképzelés mellett a metareprezentációs képesség összetettsége, a tomaselloi elmélet mellett pedig az idő problémájának megoldása szól.

Azonban rengeteg problémával kell megbirkóznia Tomasello elméletének is. Tomasello azt feltételezi, hogy a kommunikáció komplex formában létezett az intencionalitástulajdonítás képessége, valamint a természetes nyelv megjelenése előtt. Viszont nem ad számot arról, hogy

milyen jellegű lehetett ez a kommunikáció. Tomasello munkáiban több helyen elszórva implicit utalásokat találhatunk arra vonatkozóan, hogy az intencionalitástulajdonítást megelőzően kódoló/dekódoló jellegű kommunikációval rendelkezett az emberi faj: "Az emberek például már akkor is komplex formában kommunikáltak egymással, amikor elkezdtek egymást intencionális ágensként értelmezni, így el kellett telni egy időnek, akár több generációnyinak is, míg mások újfajta értelmezése érezettni kezdte hatását, és a szimbolikus kommunikáció megjelent" (Tomasello 2002a: 219). Az intencionalitástulajdonítás megjelenésével a kommunikációs rendszer nyílttá vált, megszűnt pusztán kódoló/dekódoló jellege. Ez viszont ahhoz a problémához vezet, melyet már említettem a 4. fejezetben. Az intencionalitástulajdonítás előtti kommunikáció például vészjelzések leadását tette lehetővé, míg az intencionalitástulajdonításon alapuló kommunikáció segítségével képesek lettünk vészelőjelzések kifejezésére is. A probléma a funkcióbonyolódás; az intencionalitástulajdonítás radikálisan megváltoztatta az emberi kommunikatív viselkedést, melyhez azonban az idegrendszernek is valahogyan alkalmazkodnia kellett. Tomasello jobb híján erre a problémára válaszolva elveti a szigorú értelemben vett evolúciós modularitás tézisé, és egyetlen, általános modult feltételez, mely minden intencionalitástulajdonító feladatot ellát.

Tomasello támadása a szigorú moduláris szemléletű evolúciós elképzelések ellen felhívja a figyelmet a sperberi metareprezentációk-először hipotézis gyenge pontjára: az evolúciós idő problémájára. Ezért ez az elképzelés a masszív modularitást feltételező evolúciós elméletek jó alternatívája. Fontos azonban látni azt, hogy a két elmélet közötti szembenállás nem tűnik feloldhatónak. Ennek oka az, hogy mind a sperberi, mind a tomasellói elképzelés a természetes nyelv fő funkciójaként a kommunikációt nevezi meg. Ezért érdekes feladat lehet a jövőben összevetni ezeket a fölfogásokat olyan elképzelésekkel, melyek a nyelvnek nem csak a kommunikatív funkciójával számolnak (vö. pl. Németh T. 2006 és 2007b, valamint az ott hivatkozott munkákat). Így egészen addig, amíg a nyelvevolúció kutatását szinte megbénító időprobléma megoldatlan marad, addig az emberi kommunikáció evolúciós kutatásai sem léphetnek jelentősen tovább. A megoldáshoz vezető utat talán pont azok az elméletek jelenthetik, melyek a természetes nyelvek funkcióját nem kizárólag a kommunikációban látják, hanem kognitív funkciókat is ellátó jelenségként kezelik a nyelvet. Ezeknek az elméleteknek a kidolgozása a közeljövő evolúciós kommunikációkutatásának egyik iránya lehet.

6 Összefoglalás

Egyik fő céloknak megfelelően tanulmányom történeti áttekintésében fölfedtem azt a pragmatikai attitűdváltást, mely a klasszikus nyelvészeti pragmatikák nyelvfilozófiai alapozottságát a kommunikáció kognitív pszichológiai értelmezésére irányította. Ez a váltás természetesen nem okozta a nyelvészeti pragmatikai hagyományok teljes mellőzését. A váltás abban nyilvánul meg, hogy az intencionalitás klasszikus searle-i és grice-i fölfogása mellé, azoknak empirikus alátámasztást adva, felsorakoztak a kognitív pszichológia magyarázatai is az osztrák viselkedés és a naiv elmélet felhasználásával. Ez a kettős alap teszi lehetővé azt, hogy a kognitív pragmatika olyan problémákkal is tud szembesülni, amelyek sokáig szorosan a pszichológia körébe tartoztak. Az új kutatási területek közül az egyik legfontosabb az emberi személyközi kommunikáció evolúciójának vizsgálata lett.

Tanulmányom másik fő célja volt alátámasztani az új intencionalitás-fölfogás érvényességét a pragmatikában. Ezt az emberi kommunikáció evolúciójának egy tisztán kognitív pragmatikai megközelítésének felvázolásával próbáltam megvalósítani. Ehhez a legmegfelelőbb

elképzelés Dan Sperber metareprezentációk-először hipotézisének tárgyalása volt. Egyrészt azért, mert eddig ez a legteljesebben kidolgozott, pragmatikai alapú elképzelés, másrészt pedig jól összevethető más fölfogásokkal is. Az összevetés során a machiavelliánus intelligencia fogalma köré csoportosuló elméletelmélt, valamint a tomaselloi kettős öröklés elképzelését használtam föl. Ráműtattam arra, hogy mindhárom fölfogás valamilyen szinten alkalmazza az intencionalitás klasszikus filozófiai meghatározásait. Michael Tomasello kettős öröklés elméletében Grice-ra hivatkozik, akárcsak Tim Wharton a kommunikatív viselkedés skaláris jellegének ismertetésekor. Searle intencionalitás elképzelése sokkal implicitebb formában él tovább az evolúciós magyarázatokban. A searle-i intencionalitás két szintjét nem lehet figyelmen kívül hagyni az intencionális kommunikáció evolúciós magyarázatainál (ez derült ki a sperberi metareprezentációs elképzelés bemutatásakor is), mivel az intencióknak olyan megkülönböztetését adja, mely a kommunikatív képességek evolúciójának két legfontosabb szakaszát jellemzi (a mentális reprezentációk mint elsődleges intenciók működnek, míg a metareprezentációk származtatott intenciók).

A sperberi relevanciaelmélet azáltal, hogy megteremtette a pragmatikai képességek evolúciós magyarázatát, kiterjesztette a pragmatika határait is azzal, hogy egységes keretben értelmezi a kódolás/dekódolás és az intencionalitástulajdonítás folyamatait és ezek kapcsolatát. Ennek következménye a pragmatika tudományának új, kognitív pszichológiai alapokra való helyezése lett, nem feledve azonban a klasszikus nyelvészeti pragmatikai hagyományokat sem.

Noha tanulmányomban elsősorban a sperberi metareprezentációs elképzelés előnyeit mutattam be, szólni kell annak korlátairól is. Ezek a korlátok nem magából a levezetésből származnak, vagy az evolúciós alaptézisek merevségéből, hanem a relevanciaelmélet kommunikáció-fölfogásából, mely a nyelvnek kizárólag kommunikatív funkciót tulajdonít, és az elméletalkotásakor nem vesz figyelembe más nyelvhasználati formákat (Németh T. 2003b). Noha a pragmatika határait kiterjeszti a nem verbális kommunikáció szintjére, nem foglalkozik a nyelv kognitív funkcióinak vizsgálatával (hangos memorizálás, absztrakt gondolkodás, számolás stb.).

Ez a hiány a metareprezentációs elképzelés gyöngé pontja. Ha a nyelv kognitív funkcióit tekintjük elsődleges funkcióknak, akkor nem elképzelhetetlen, hogy a természetes nyelvi kód nem a kommunikáció, hanem más kognitív szelekciós nyomások hatására alakult ki (vagy ami elképzelhetőbb, ezek mindegyikének nyomására).

Azonban hiba volna a nyelv funkciói közül csupán egyet megnevezni elsődlegesként. Ma-napság egyre több kutató érvel amellett, hogy a nyelvet sok, mozaikként modellezhető funkció egységeként kell kezelni, így eredetéről ez alapján kell magyarázatot adni (például Hurford 2003). A nyelvi mozaikok egymással többé-kevésbé szoros kapcsolatban állnak, például ahogy a hangok kategorikus percepciója és utánzásának képessége befolyásolhatta a hangrendszer evolúcióját (ez a nyelvevolúció motoros elméletének egyik alaptézise, lásd Allott 1994). Tehát több nem nyelvi funkció előzményként szolgálhat a nyelv létrejöttéhez, melyeket a szelekciós nyomások külön-külön érnek. Így például a komplex fogalomalkotás időszakában az evolúcióban nem csak a kommunikáció, vagy az információátadás, hanem mondjuk a térbeli tájékozódás vagy az analógiás gondolkodás összetett szelekciós nyomása is jelen lehetett. Azonban ezeknek az aspektusoknak az egységbe foglalása nem lehet kizárólagosan a nyelvészek feladata.

Irodalom

- Adams, D. (2002): *A kétség lazaca: egy utolsó stoppolás a Galaxisban*. Budapest, GABO.
- Allott, R. (1994): Motor theory of language origin. In: Wind, J. & Jonker, A & Allott, R. & Rolfe, L. (eds.): *Studies in language origins volume 3*. Amsterdam, John Benjamins, 125–60.
- Bickerton, D. (1981): *Roots of language*. Ann Arbor, Karoma.
- Bickerton, D. (1990): *Language and species*. Chicago, Chicago University Press.
- Blackmore, S. (1999/2001): *A mémgépezet. Kulturális gének – a mémek*. Budapest, Magyar Könyvklub. (Eredetiben: Blackmore, S. (1999): *The meme machine*. Oxford, Oxford University Press.)
- Brentano, F. (1874/1973): *Psychology from an empirical standpoint*. London, Routledge.
- Byrne, R. (2000): Evolution of primate cognition. *Cognitive Science* 24, 543–70.
- Byrne, R. & Whiten, A. (1997): Machiavellian intelligence. In: Byrne, R. & Whiten, A. (eds.): *Machiavellian intelligence 2. extensions and evaluations*. Cambridge, Cambridge University Press, 1–23.
- Chomsky, N. (1968/1972): *Language and mind*. New York, Harcourt.
- Chomsky, N. (1980): *Rules and representations*. New York, Columbia University Press.
- Churchland, P. M. (1989): *A neurocomputational perspective, the nature of mind and the structure of science*. Cambridge, MIT Press.
- Cosmides, L. & Tooby, J. (1994): Origins of domain-specificity: the evolution of functional organization. In: Hirschfeld, L. & Gelman, S. (eds.): *Mapping the mind: domain-specificity in cognition and culture*. New York, Cambridge University Press, 85–116.
- Leudar, I. & Costall, A. (2004): On the persistence of the 'problem of other minds' in psychology: Chomsky, Grice and theory of mind. *Theory and Psychology* 14, 601–21.
- Crane, T. (1998): Intentionality as the mark of the mental. In: O'Hear, A. (ed.): *Contemporary issues in the philosophy of mind*. Cambridge, Cambridge University Press, 229–51.
- Donald, M. (1991/2001): *Az emberi gondolkodás eredete*. Budapest, Osiris Kiadó. (Eredetiben: Donald, M. (1991): *Origins of the modern mind: three stages in the evolution of culture and cognition*. Cambridge, Harvard University Press.)
- Durham, W. H. (1991): *Co-evolution: genes, culture and human diversity*. Stanford, Stanford University Press.
- Gigerenzer, G. (1997): The modularity of social intelligence. In: Byrne, R. & Whiten, A. (eds.): *Machiavellian intelligence 2. extensions and evaluations*. Cambridge, Cambridge University Press, 264–88.
- Goody, E. (1997): Social intelligence and language: another Rubicon? In: Byrne, R. & Whiten, A. (eds.): *Machiavellian intelligence 2. extensions and evaluations*. Cambridge, Cambridge University Press, 364–96.

- Grice, H. P. (1989): Utterer's meaning and intentions. In: Grice, H. P. (ed.): *Studies in the way of words*. Cambridge, Harvard University Press, 86–114.
- Grice, H. P. (1957/1997a): Jelentés. In: Pléh Cs. & Síklaki I. & Terestyéni T. (eds.): *Nyelv-kommunikáció-cselekvés*. Budapest, Osiris Kiadó, 188–98. (Eredetiben: Grice, H. P. (1957): Meaning. *Philosophical Review* 67, 377–88.)
- Grice, H. P. (1975/1997b): A társalgás logikája. In: Pléh Cs. & Síklaki I. & Terestyéni T. (eds.): *Nyelv-kommunikáció-cselekvés*. Budapest, Osiris Kiadó, 213–28. (Eredetiben: Grice, H. P. (1975): Logic and conversation. In: Cole, P. & Morgan, J. (eds.): *Syntax and semantics vol 3*. New York, Academic Press, 41–57.)
- Hauser, M. D. & Chomsky, N. & Fitch, T. W. (2002): The faculty of language. What is it, who has it, and how did it evolve? *Science* 298, 1569–79.
- Hurford, J. R. (2003): The language mosaic and its evolution. In: Christiansen, M. & S. Kirby, S. (eds.) *Language evolution*. Oxford, Oxford University Press, 38–57.
- Jacob, P. (2003): Intentionality. In: Zalta, Edward N. (ed.): *Stanford encyclopedia of philosophy*. Online elérhető: <http://plato.stanford.edu/entries/intentionality/> (2008. 01. 08.).
- Németh T. E. (2003a): Osztenzió–jelhasználat–kommunikáció. Előadás a Nyelvi és nyelven kívüli kommunikáció c. konferencián. Ada, 2003. október 10–11.
- Németh T. E. (2003b): A kommunikatív nyelvhasználat elvei. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 20: 221–46.
- Németh T. E. (2006): Verbális információközlés kommunikatív szándék nélkül. In: Kálmán L. (ed.): *KB 120. A titkos kötet. Nyelvészeti tanulmányok Bánréti Zoltán és Komlós András tiszteletére*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, Tinta Könyvkiadó.
- Németh T. E. (2007a): Intenciók a pragmatikában: a nyelvhasználat különböző formái. Előadás a Magyar Nyelvtudományi Társaság Általános Nyelvészeti Szakosztályának felolvasó ülésén, Budapest, 2007. április 24.
- Németh T. E. (2007b): Verbal information transmission without communicative intention. *Intercultural Pragmatics* (megjelenés alatt).
- Pinker, S. (1997/2002): *Hogyan működik az elme?* Budapest, Osiris Kiadó. (Eredetiben: Pinker, S. (1997): *How the mind works*. New York, W. W. Norton & Company.)
- Pinker, S. (2003): An adaptation to the cognitive niche. In: Christiansen, M. & Kirby, S. (eds.): *Language evolution*. Oxford, Oxford University Press, 16–38.
- Pinker, S. & Bloom, P. (1990): Natural language and natural selection. *Behavioral and Brain Sciences* 13, 707–84.
- Pléh Cs. (2000): A modularitás és pragmatika: néhány egyszerű és bonyolult kapcsolat: *Erdélyi Pszichológiai Szemle* 1, 9–30.
- Pléh Cs. (2001): Az evolúciós szemlélet felmerülése, eltűnése s újra felmerülése a pszichológiában. In: Pléh Cs. & Csányi V. & Bereczkei T. (eds.): *Lélek és evolúció: az evolúciós szemlélet és a pszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó, 13–60.
- Polányi M. (1994): *Személyes tudás 1*. Budapest, Atlantisz Kiadó.

- Proust, J. (1996): Intentionality and evolution. *Behavioural Processes* 35, 275–86.
- Searle, J. R. (1969): *Speech acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Searle, J. R. (1983): *Intentionality: Essays in the philosophy of mind*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Searle, J. R. (1997): Közvetett beszédaktusok. In: Pléh Cs. & Síklaki I. & Terestyéni T. (eds.): *Nyelv-kommunikáció-cselekvés*. Budapest, Osiris Kiadó, 62–81. (Eredetiben: Searle, J. R. (1975): Indirect speech acts. In: Cole, P. & Morgan, J. (eds.): *Syntax and semantics vol 3*. New York, Academic Press, 59–82.)
- Searle, J. R. (1998): Meaning, communication and representation. In: Kasher, A. (ed.): *Pragmatics: critical concepts 5*. London, Routledge, 5–21.
- Sperber, D. (2000): Metarepresentations in an evolutionary perspective. In: Sperber, D. (ed.): *Metarepresentations. A multidisciplinary perspective*. New York, Oxford University Press, 117–37.
- Sperber, D. (1996/2001a): *A kultúra magyarázata. Naturalisztikus megközelítés*. Budapest, Osiris Kiadó. (Eredetiben: Sperber, D. (1996): *Explaining culture: a naturalistic approach*. Oxford, Blackwell.)
- Sperber, D. (1997): Intuitive and reflective beliefs. *Mind and Language* 12, 67–83.
- Sperber, D. (2001b): In defense of massive modularity. In: Dopoux, E. (ed.): *Language, brain and cognitive development: Essays in honor of Jacques Mehler*. Cambridge, MIT Press, 47–57.
- Sperber, D. & Wilson, D. (1995): *Relevance: communication and cognition 2nd edition*. Oxford, Blackwell.
- Sperber, D. & Wilson, D. (2002): Pragmatics, modularity, and mind-reading. *Mind and Language* 17, 2–23.
- Sperber, D. & Hirschfeld, L. (1999): Culture, cognition, and evolution. In: Wilson, R. & Keil, F. (eds.): *MIT Encyclopedia of the cognitive sciences*. Cambridge, MIT Press, 61–82.
- Strawson, P. F. (1997): Intenció és konvenció a beszédaktusokban. In: Pléh Cs. & Síklaki I. & Terestyéni T. (eds.): *Nyelv-kommunikáció-cselekvés*. Budapest, Osiris Kiadó, 198–213. (Eredetiben: Strawson, P. F. (1971): Intention and convention in speech acts. In: Rosenberg, J. F. & Travis, C. (eds.): *Readings in the philosophy of language*. Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall, 599–614.)
- Surian, L. & Baron-Cohen, S. & Van der Lely, H. (1996): Are children with autism deaf to Gricean maxims? *Cognitive Neuropsychiatry* 1, 55–71.
- Tomasello, M. (2002a): *Gondolkodás és kultúra*. Budapest, Osiris Kiadó. (Eredetiben: Tomasello, M. (1999): *The cultural origins of human cognition*. Cambridge, Harvard University Press.)
- Tomasello, M. (2002b): Some facts about primate (including human) communication and social learning. In: Cangelosi, A. & Parisi, D. (eds.): *Simulating the evolution of language*. London, Springer Verlag, 327–40.

Wharton, T. (2003): Natural pragmatics and natural codes. *Mind and Language* 18, 447–77.

Whiten, A. (1997): The machiavellian mindreader. In: Byrne, R. & Whiten, A. (eds.) *Machiavellian intelligence 2. extensions and evaluations*. Cambridge, Cambridge University Press, 144–73.